Van ethiek naar strategie

Derde nota Monumenten Groningen

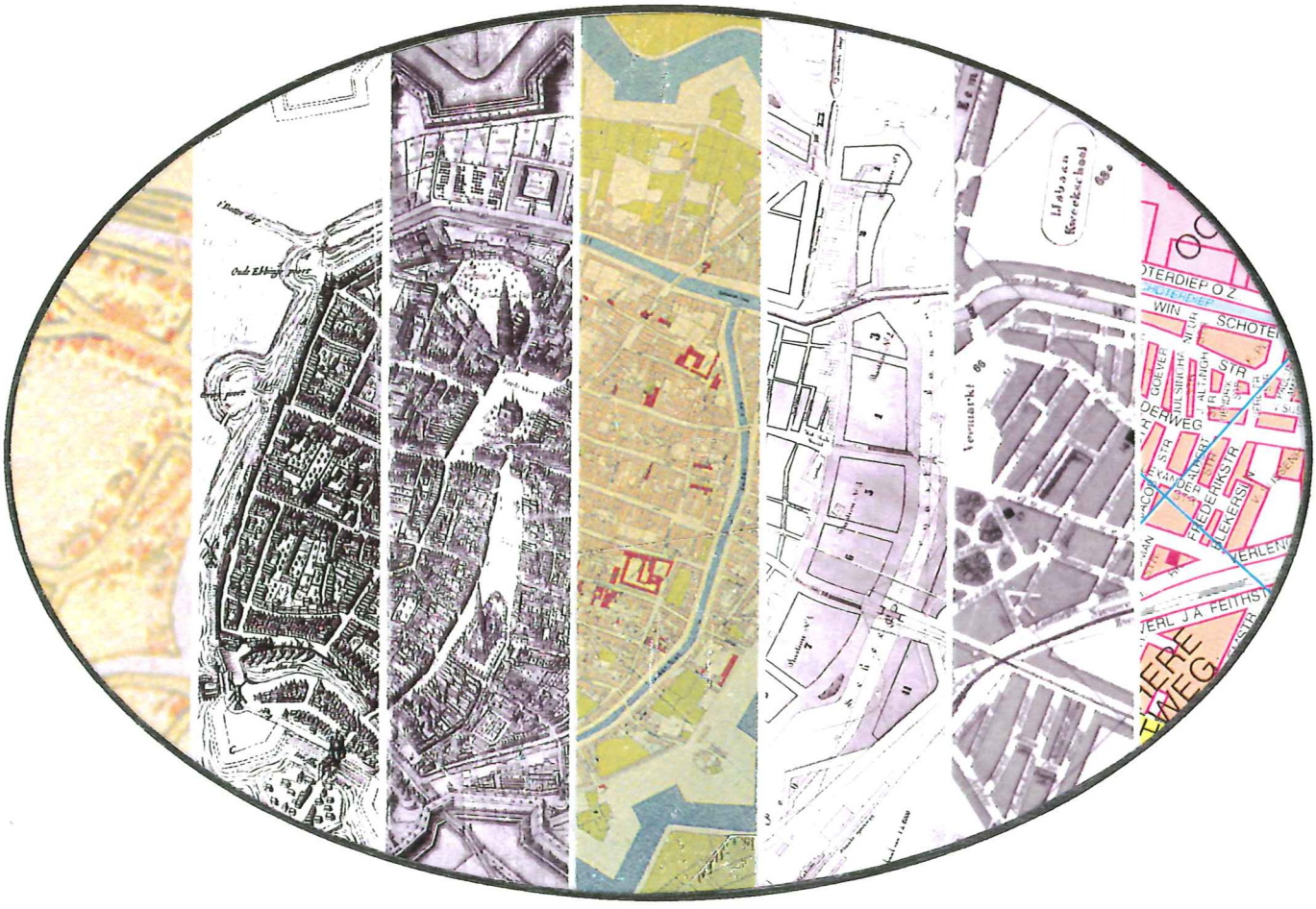

gemeente Groningen

VAN ETHIEK NAAR STRATEGIE, DERDE NOTA MONUMENTEN GRONINGEN

We kunnen de komende jaren niet ingaan met de opvatting dat monumentenzorg een kwestie van ethiek is, dat het een kwestie van beschaving is om veel aan monumentenzorg te doen. (...) Monumentenzorg is nu en straks niet in eerste plaats een kwestie van **geweten**, maar een kwestie van **strategie** (vrij naar A. v.d. Woud, Archis 8, 1990)

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING 5

1. INLEIDING 11

1.1 Waarom monumentenzorg 11
1.2 Waarom een nieuwe nota monumenten 11
1.3 Samenhangend beleid 11
1.4 Leeswijzer 13

2. MONUMENTENZORG EN ARCHEOLOGIE, EEN TERUGBLIK MET DE NADRUK OP HET AFGELOPEN DECENNIUM 15

2.1 De contouren van de monumentenzorg op landelijk niveau 15
2.2 Monumenten in Groningen, waar hebben we het dan over 17
2.3 Monumentenbeleid in Groningen in het afgelopen decennium 21
2.4 Archeologie in Groningen 23
2.5 Conclusies 25

3. NIEUW BELEID IN HOOFDLIJNEN 27

3.1 Visie op de stad en de rol van de gemeentelijke monumentenzorg 27
3.2 Uitgangspunten en doelen nieuw beleid 29
3.2.1 Vergroting van het aandachtsgebied 31
3.2.2 Discussie over de wijze van restaureren 33
3.2.3 Integratie met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening . . 41
3.2.4 Inbedding en verankering van onderzoek en documentatie 43
3.2.5 De komende restauratieopgave: behoud en onderhoud 49
3.2.6 Een strategischer inzet van financiële middelen (financiële paragraaf) 54

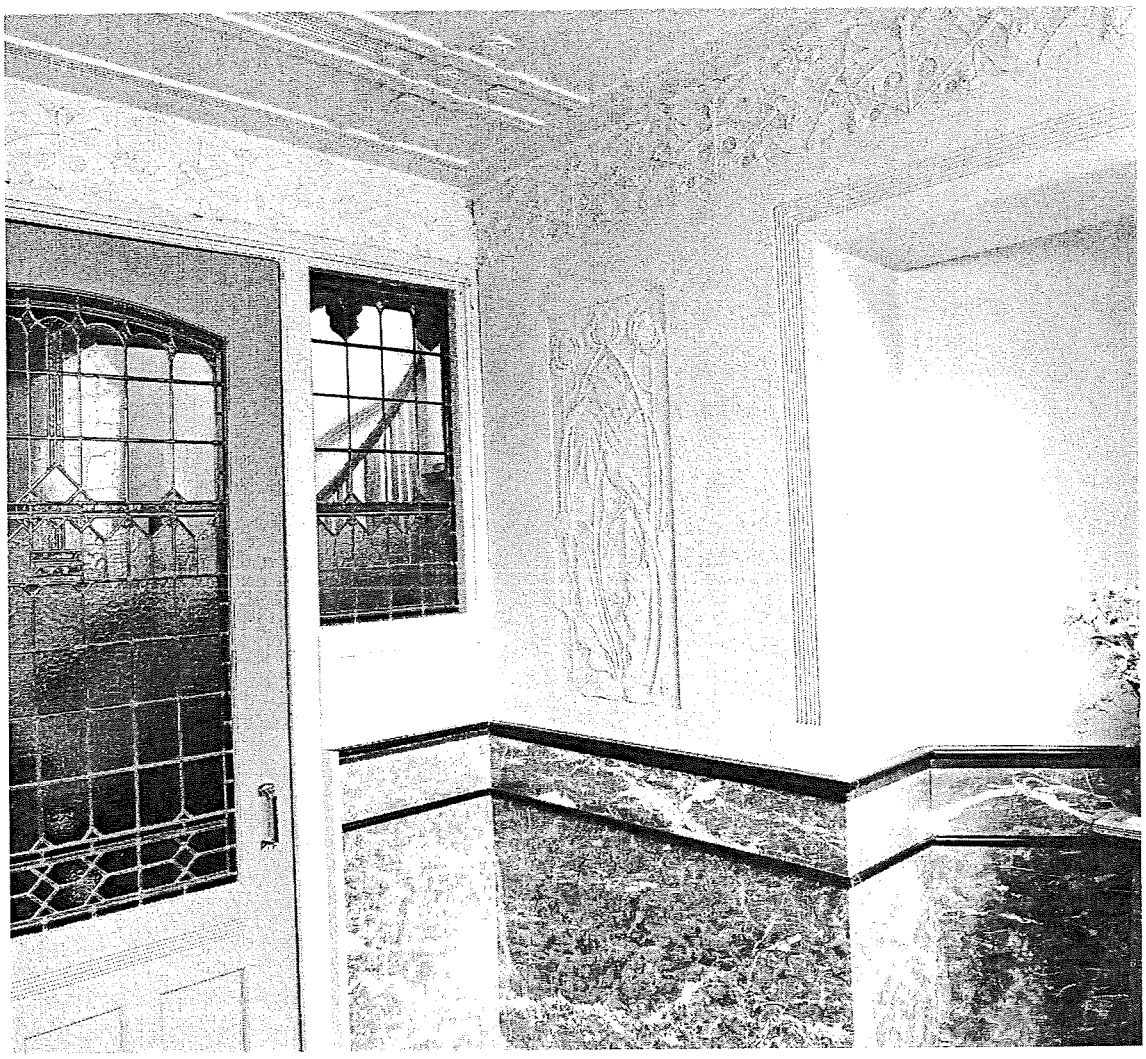

Afbeelding 1: Interieur hal woonhuis, H.W. Mesdagplein 16. Architect P.M.A. Huurman (1909).

SAMENVATTING

Kijkend naar wat er de afgelopen decennia op het gebied van monumentenzorg in Groningen is gerealiseerd, kan worden geconstateerd dat het in de monumentennota uit 1982 verwoorde beleid in grote lijnen is uitgevoerd en dat sindsdien in totaal bijna 500 monumentale gebouwen zijn gerestaureerd.

Vergroting en verbreding van het werkterrein, naderende bezuinigingen, de veranderde positie van de gemeentelijke overheid als gevolg van de decentralisatie, de behoefte aan een meer geïntegreerde monumentenzorg en de noodzakelijke inhoudelijke verdieping van de monumentenzorg leiden er echter toe dat het beleid op een aantal punten moet worden bijgesteld.

1. Vergroting van het aandachtsgebied

Als gevolg van inventarisatie en selectie van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940 is het aantal rijksmonumenten in Groningen bijna verdubbeld en zijn er naast het bestaande Beschermd Stadsgezicht Binnenstad zeven andere gebieden voorgedragen voor bescherming. Het werkterrein van de monumentenzorg is daarmee vergroot van de binnenstad tot het vooroorlogs gebied. Naast de traditionele objectzorg vraagt deze uitbreiding ook om meer aandacht op stedebouwkundig gebied.

Interieurs zijn de meest kwetsbare onderdelen van het gebouwde erfgoed, vanwege gebruikerseisen en omdat het bestaan lang niet altijd bij de gemeente bekend is. Inventarisatie en bescherming van historisch waardevolle interieurs verdient meer aandacht.

In de na-oorlogse periode is de kleurgeving van bestaande gebouwen sterk verarmd doordat bijna alle houtwerk wit is overgeschilderd. Het is wenselijk door kleurreconstructie het historisch kleurenspectrum in de stad te versterken.

In de loop der tijd zijn zeven verschillende monumentenclassificaties ontstaan, waarvan de redengevende omschrijving van zeer uiteenlopende kwaliteit is. Een en ander leidt tot onduidelijkheid. Daarom wordt voorgesteld het aantal monumentenklassificaties tot 3 terug te brengen, de beschrijvingen te actualiseren en nieuwe monumentenkaarten te vervaardigen.

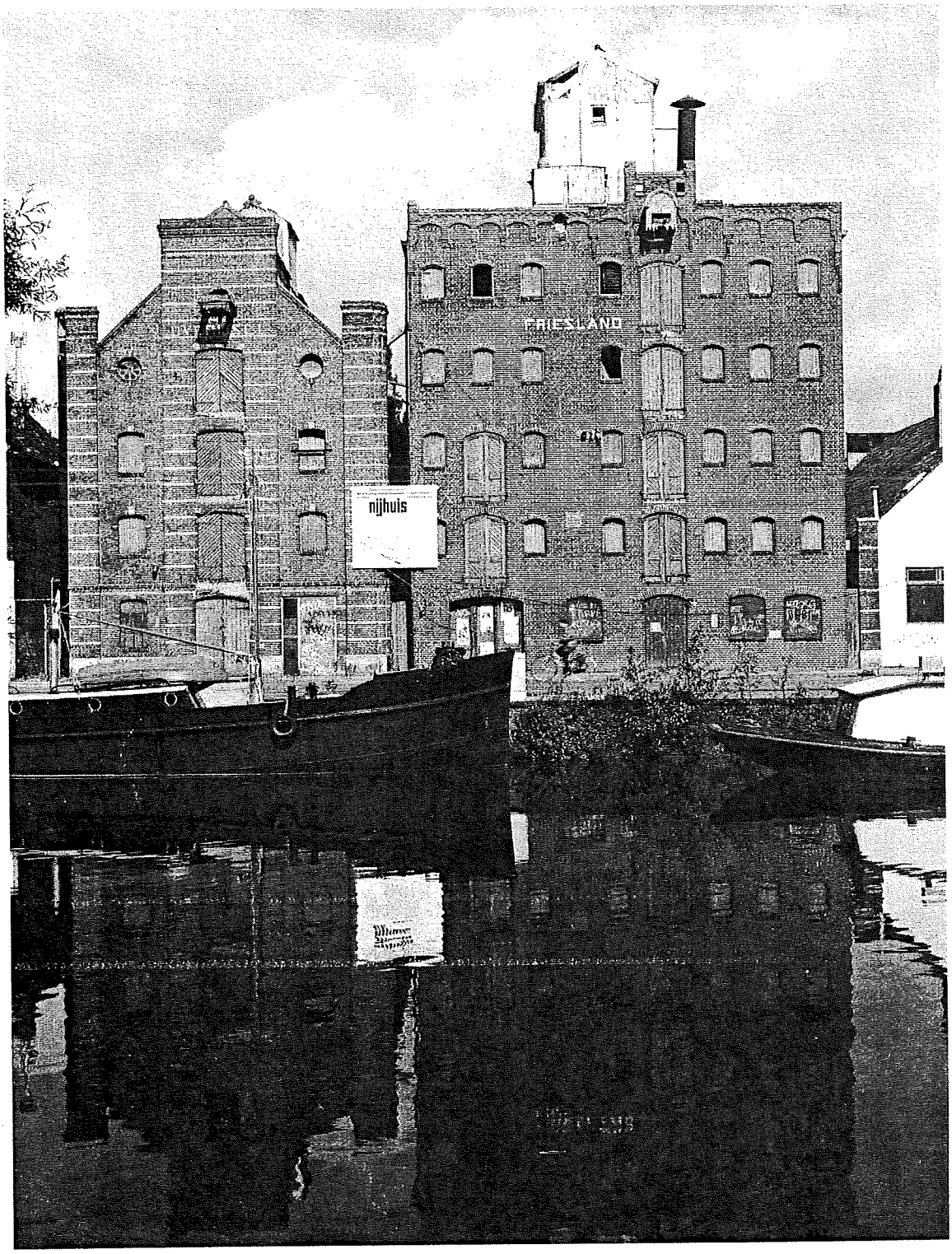

Afbeelding 2: Leegstaande pakhuizen Friesland (1912) en Overijssel (1884) aan het Hoendiep, A-weg 43-44. Planontwikkeling voor verbouw tot appartementen.

2. De discussie over de wijze van restaureren

Omdat het gebouwde erfgoed een collectief erfgoed is en omdat met restauraties in veel gevallen gemeenschapsgeld gemoeid is, dient de discussie over de wijze van restaureren ook een publieke discussie te zijn.

Centraal in het voorgestane restauratiebeleid staat enerzijds zorgvuldige instandhouding van de oorspronkelijke vorm en het oorspronkelijke materiaal, anderzijds dat noodzakelijke wijzigingen en toevoegingen herkenbaar worden vormgegeven. Onderzoek en documentatie van wat verdwijnt is daarbij voorwaarde.

Er bestaat geen eenduidige restauratiemethode. Gaafheid en zeldzaamheid van het monument, de gebruikswaarde, en de kwaliteit van de toevoeging kunnen leiden tot een nuancering van de centrale uitgangspunten. Het samenspel van monumentale waarden, onze beleidsuitgangspunten, de onder te brengen functie, de wensen van de opdrachtgever en de kwaliteiten van de architect zal bij iedere restauratie opnieuw tot een individuele afweging leiden.

3. Integratie met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening

Draagvlakverbreding binnen en buiten het gemeentelijke apparaat moet de monumentenzorg uit haar isolement halen. Dit kan door verbetering van de voorlichting, ontsluiting van gegevens en uitbreiding van de adviestaak binnen de gemeente.

Het veranderingsproces in de stad is even karakteristiek als de stad zelf. Voor het behoud daarvan moeten veranderingen wel op die karakteristiek worden geënt. Door monumentenzorg worden historische analyses gemaakt en aanbevelingen gedaan.
Bij het vaststellen van stedebouwkundige randvoorwaarden moet de historische analyse één van de aspecten zijn waaraan getoetst wordt bij de besluitvorming.

De kloof tussen monumentenzorg en de actuele bouwpraktijk wordt steeds kleiner. Op termijn is het wenselijk dat de aandacht van de monumentenzorg zich tevens uitbreidt over de na-oorlogse periode

4. Inbedding en verankering van onderzoek en documentatie

Voor uitvoering van restauratie-, verbouw-, sloopwerkzaamheden en bodemverstoring op plaatsen waar voor de stadsontwikkeling relevante informatie verwacht kan worden, is bouwhistorisch en archeologisch onderzoek en documentatiewerk een voorwaarde die in de vergunning moet worden opgenomen.

In afwachting van een uitspraak van de Tweede Kamer over het Verdrag van Malta (de "veroorzaker" betaalt), zal worden geprobeerd de helft van de kosten van onderzoek en documentatiewerk op de veroorzaker te verhalen.

Er zal een plan van aanpak worden gemaakt voor de uitvoering van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, met daarin tevens aandacht voor architectuurhistorisch en stedebouwhistorisch onderzoek.

5. Restauratie en onderhoud

De verantwoordelijkheid voor instandhouding en zorgvuldig beheer van een monument (en de financiële consequenties daarvan) ligt primair bij de eigenaar. Dit geldt ook voor gemeentelijke diensten, instellingen en corporaties.

Nu de grootste achterstand op het gebied van restaureren is ingelopen moet de aandacht in toenemende mate worden gericht op onderhoud van hetgeen gerestaureerd is. Daarnaast zal de restauratieinspanning verschuiven in de richting van de jongere bouwkunst.

Er zal een "kanjerplan" worden opgesteld voor het behoud en de restauratie van (dikwijls hun functieverliezende) grote monumentale gebouwen in de stad. Naast de bekende kerken en pakhuizen betreft het ook schoolgebouwen, graansilo's, watertorens etc.
Het "kanjerplan" zal de financiële problemen achter de wens van behoud laten zien en dwingen tot het maken van keuzes.

De beeldkwaliteit van niet beschermde monumenten, die door hun aantal het aanzien van de stad meer bepalen dan beschermde monumenten, gaat door het verwijderen van glas in lood en raamroeden, het aanbrengen van kunststofkozijnen en allerhande aan-, op- en uitbouwsels hard achteruit. Voor het behoud van beeldkwaliteit wordt in het kader "beter verbeteren" een bescheiden stimuleringssubsidie voorgesteld.

Overwegingen van eerlijkheid tegenover eigenaren van grote monumenten liggen ten grondslag aan de keus het subsidie van 50% naar 40% van de subsidiabele kosten te verlagen en de subsidieplafonds (m.u.v. de regeling "beter verbeteren") op te heffen.

Onderhoud van gemeentelijke monumenten zal worden gestimuleerd door een subsidie-regeling met vergelijkbaar financieel voordeel als de fiscale aftrek van onderhoudskosten bij rijksmonumenten.

Om onderhoudsgebreken zichtbaar te maken zullen eigenaren van monumenten worden gestimuleerd zich aan te melden bij de St. Monumentenwacht, die periodiek keuringen uitvoert, of het Centraal Onderhoudsfonds Groningen, dat meerjaren onderhoudsplannen kan opstellen en de uitvoering daarvan kan begeleiden.

6. Een strategischer inzet van subsidiemiddelen

Enerzijds is er meer geld nodig vanwege de enorme toename van het aantal monumenten en om het nieuwe beleid vorm te geven, anderzijds is het realiteit dat de belangrijkste subsidiebron voor monumenten, het Stadsvernieuwingsfonds, wordt afgebouwd en over 10 jaar zal zijn opgedroogd.

Het is daarom belangrijk de nog beschikbare f 16 mln. tot 2005 zo goed mogelijk te besteden en daarnaast een nieuw regime in het leven te roepen restauratie en onderhoud van monumenten ook in het vermoedelijk subsidieloze tijdperk na 2005 stimuleert.

Voorstel voor de verdeling van de nog resterende f 16 mln. op basis van het nieuwe beleid is:
- f 9 mln. ten behoeve van het "kanjerplan"
- f 2 mln. ten behoeve van "Beter Verbeteren"
- f 1 mln. ten behoeve van onderhoudsregeling GM
- f 1 mln. ten behoeve van kennisverspreiding en voorlichting
- f 1 mln. ten behoeve van aanmelding bij St. Monumentenwacht en/of Onderhoudsfonds
- f 1 mln. ten behoeve van onderzoek en documentatie
- f 1 mln. ten behoeve van probleemgevallen overgangsperiode

In praktijk betekent dit, dat f 8 tot f 10 mln. van de nog beschikbare f 16 mln. voor monumenten in het Stadsvernieuwingsfonds t/m 2005 moet worden omgebogen.

De bezuiniging van f 8 tot f 10 mln. kan worden gerealiseerd door:
- verantwoordelijkheden meer te leggen waar zij horen (besparing f 1 tot f 2 mln.)
- eigenaar/bewoners RM door fiscus te laten subsidiëren (besparing f 2 tot 3 mln, nog afgezien van de toenemende vraag door aanwijzing nieuwe monumenten)
- subsidie op BBP's te beperken tot "beter verbeteren" (besparing f 2 mln.)
- "subsidie op termijn" invoeren voor monumenteigenaren die niet in aanmerking komen voor fiscale aftrek onderhoudskosten (besparing ca. 25% per incident)
- voorrechtpositie van de St. Stadsherstel op te heffen (besparing f 2 - 4 mln.)
- de kosten van onderzoek en documentatie voor de helft te verhalen op de "veroorzaker" (besparing f 0,5 mln.)

De voorafgaande herschikking van subsidiemiddelen vormt in feite een overgangs- en gewenningperiode naar het toekomstige (vrijwel) subsidieloze tijdperk. Voor een flexibel verloop van de ombuigoperatie is het noodzakelijk dat met de jaarbudgetten tot en met 1997 kan worden geschoven.
Zeer belangrijke, nog nader uit te werken items voor de korte en langere termijn zijn:
- gemeentegarantie en aankoopkeuring voor aankoop en restauratie van monumenten al dan niet met behulp van fiscale aftrek van onderhoudskosten (bij RM).
- het creëren van een gemeentelijk revolverend fonds voor monumenten, waaruit laagrentende leningen kunnen worden verstrekt

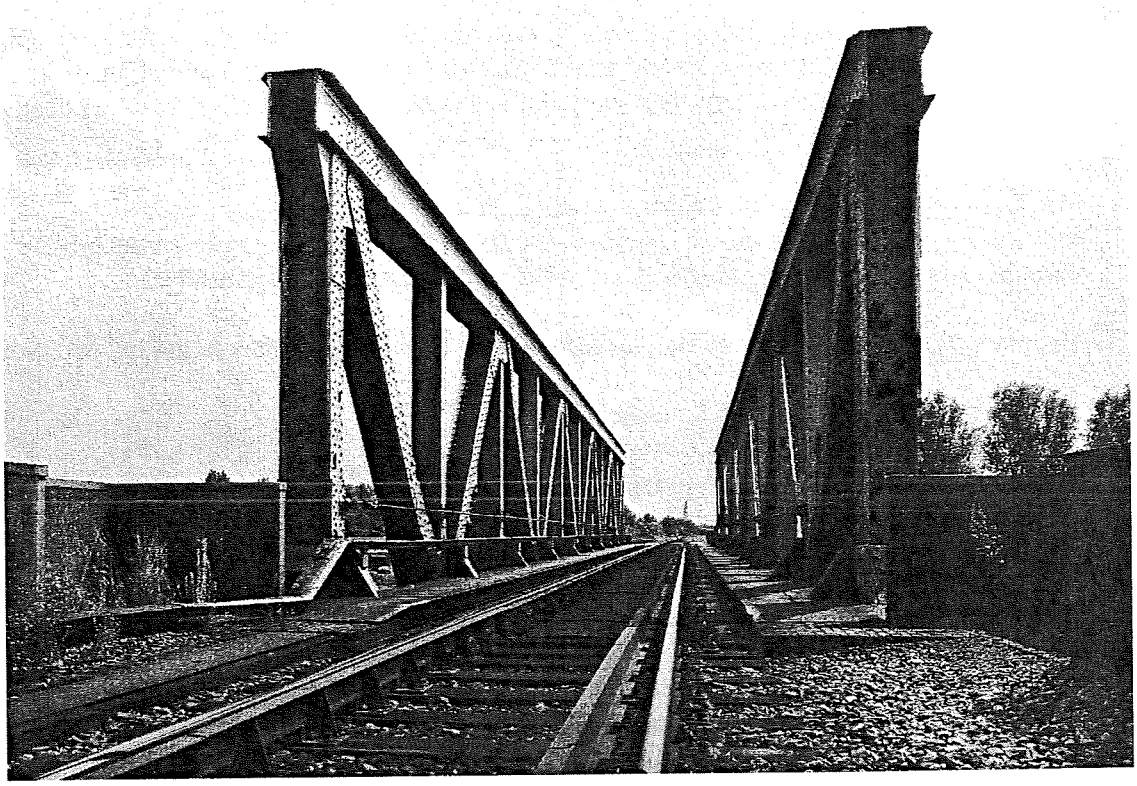

Afbeelding 3: Spoorbrug over het Van Starkenborghkanaal (circa 1935).

1. INLEIDING

1.1 Waarom monumentenzorg

Cultureel bewustzijn is nodig om de gedachte aan monumentenzorg te koesteren en voldoende cultureel bewustzijn maakt monumentenzorg overbodig. Wat met zorg en vakkennis is ontworpen en uitgevoerd, wordt door de samenleving niet logischerwijs zorgvuldig gebruikt en beheerd en voor vervanging bestaan geen ingewortelde criteria (vrij naar N. de boer, Wonen TA-BK 1980).
De praktijk leert, dat als het beheer van de gebouwde omgeving wordt overgelaten aan het commerciële krachtenspel, historisch waardevolle elementen verdwijnen in golven van mode en conjunctuur. De samenleving die de motor vormt achter deze ontwikkeling, heeft het behoud van culturele waarden eveneens hoog in het vaandel staan. Het is daarom een taak van de overheid om een strategisch beleid te voeren dat leidt tot het zorgvuldig omgaan met de kwaliteiten van het gebouwde erfgoed, zowel boven als onder het maaiveld.

1.2 Waarom een nieuwe nota monumenten

In Groningen is tot nu toe gevaren op de koers van de monumentennota uit 1982. Sinds de invoering van een nieuwe Monumentenwet, per 1 januari 1989, zijn een aantal taken en bevoegdheden van de minister van WVC naar de gemeenten gedecentraliseerd. Voor burger en samenleving heeft dit tot gevolg dat niet langer het rijk, maar de gemeente "het loket" is op het gebied van monumentenzorg. Voor het vervullen van deze taak is het opstellen, uitwerken en doorvoeren van een gemeentelijk monumentenbeleid impliciet een voorwaarde.

Bezuinigingen (de afbouw van het Stadsvernieuwingsfonds), de veranderde rol van de overheid, de noodzakelijke verbreding van de taakstelling en de wensen en ambities van de gemeente leiden ertoe dat aan het in de monumentennota uit 1982 verwoorde beleid moet worden bijgestuurd. Het is daarom tijd geworden een nieuwe koers uit te zetten en in de vorm van de voor u liggende beleidsnota monumenten & archeologie aan u voor te leggen.

1.3 Samenhangend beleid

Monumentenbeleid is traditioneel voor een belangrijk deel binnenstadsbeleid en van nature nogal specialistisch met alle beperkingen vandien. Het is daarom een uitdaging een brug te slaan naar andere beleidsterreinen.
Op het vlak van de **ruimtelijke ordening** moet meer relatie gelegd worden tussen monumentenzorg en de integrale zorg voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving. Raakvlakken bestaan er bijvoorbeeld met het "Plan van aanpak voor de binnenstad", "Binnenstad Beter", "Ruimte voor Ruimte", het reclamebeleid en het handhavingsbeleid.

Afbeelding 4: Willemstraat, oudste nog bestaande planmatig opgezette bebouwing buiten de voormalige vestingwerken, aangelegd in 1865-1866.

Op het gebied van restauratie en onderhoud, en de financiering daarvan, bestaan grote parallellen met de **particuliere woningverbetering**. De beleidsmatige samenwerking richt zich hier op een gezamenlijke collectieve aanpak en het efficiënter omgaan met de beschikbare middelen, zoals verwoord in de nota "*De huiseigenaar aan zet*" (maart 1995).

Buiten de binnenstad zal het monumentenbeleid haar plaats nog moeten vinden. Na de recent voltooide inventarisatie en selectie van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850 - 1940 in het kader van het MIP en MSP zal gezocht worden naar beleidsintegratie binnen het voor-oorlogse gebied en, voor zover deze onder de gemeente Groningen vallen, de landelijke gebieden. Ten aanzien van laatstgenoemde zal tevens afstemming met de provincie en met omliggende gemeenten moeten plaatsvinden. Op dat gebied wordt een relatie gezocht met het nieuwe structuurplan, diverse bestemmingsplannen en de wijkvolkshuisvestingsplannen.

Op het gebied van **onderzoek en documentatie**, van archeologie en bouwhistorie, en van architectuurgeschiedenis en stedebouwhistorisch onderzoek, zal de samenwerking met de Rijksuniversiteit (kunstgeschiedenis, ruimtelijke wetenschappen en archeologie), met het Gemeentearchief, het Groninger Museum en de Stichting Monument & Materiaal structureel worden geïntensiveerd.

1.4 Leeswijzer

Voor u ligt het concept van de nieuwe monumentennota. Het is een stuk waarin op hoofdlijnen keuzes worden gemaakt over het te voeren monumentenbeleid in de komende jaren.

Na dit inleidende hoofdstuk wordt in hoofdstuk 2 een korte terugblik gegeven over monumentenzorg en archeologie in de achterliggende periode. In hoofdstuk 3 wordt vervolgens het nieuwe beleid verwoord en de wijze waarop een en ander gerealiseerd kan worden.

In de nota vindt weinig tot niets over de vele actieve monumentenorganisaties, de rechten en plichten van monumenteigenaren, regelgeving, procedures, etc. Het is de bedoeling over dergelijke praktische informatie een vademecum samen te stellen en het geheel na vaststelling van het politieke deel van de nota en het aanpassen van de verordeningen in de vorm van een boekje uit te geven.

Afbeelding 5: Huize Tavenier, Ubbo Emmiussingel 110, villa in Art Nouveau-stijl uit 1905. Architect A.Th. van Elmpt.

2. MONUMENTENZORG EN ARCHEOLOGIE IN GRONINGEN Een terugblik met de nadruk op de periode 1982-1994

2.1 Inleiding: de contouren van monumentenzorg op landelijk niveau

In 1873 verscheen van de hand van Victor de Stuers het beroemd geworden artikel "Holland op zijn smalst". Hierin schetst de auteur op karikaturale wijze de situatie waarin het gebouwde erfgoed en de museumcollecties in Nederland toen verkeerden. Twee jaar later werd hij aangesteld bij het Departement van Binnenlandse Zaken om leiding te geven aan de nieuw ingestelde afdeling "Kunsten en Wetenschappen". Sinds dat moment is monumentenzorg onderwerp van overheidsbeleid, waardoor zij steeds weer ter discussie staat. Lange tijd ging die discussie voornamelijk over de wijze van restaureren. Ruim driekwart eeuw richtte de aandacht van monumentenzorg zich hoofdzakelijk op bijzondere individuele gebouwen van vóór ca. 1800.

Wetgeving op het gebied van monumenten heeft lang op zich laten wachten. Pas in 1961 werd de Monumentenwet van kracht en een jaar later de Wet op de Ruimtelijke Ordening. De eerste regelt de bescherming van bouwkundige en archeologische monumenten (het geïnventariseerde bestand van 80 jaar monumentenzorg werd definitief vastgelegd), de tweede die van stads- en dorpsgezichten.

De activiteiten van monumentenzorg namen vervolgens een grote vlucht. De restauratie van talloze gebouwen, met name middeleeuwse kerken, werd ter hand genomen en er werd een begin gemaakt met de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten. De bloei van de monumentenzorg vormde een reactie op ontwikkelingen die in de jaren '60 menige historische kern teisterden. Als gevolg van de na-oorlogse "leegloop" van binnensteden en vervolgens het al dan niet vastlopen van een aantal binnenstedelijke sanerings- en reconstructieprojecten, werd eind jaren '60 de functionele toekomst van binnensteden fundamenteel ter discussie gesteld. De uitkomst hiervan was dat de woonfunctie moest worden versterkt, in plaats van de geplande verkeersdoorbraken en city-functies.

De veranderende opvattingen op het vlak de ruimtelijke ordening hadden ook gevolgen voor het denken over monumentenzorg. In de '70-er jaren groeide het besef dat de gebouwde omgeving aan ontwikkeling onderhevig is en dat het monumentale erfgoed mee verandert. Passend functioneel gebruik bleek bovendien de beste garantie om monumenten voor sloop te behoeden. Een en ander vond zijn bevestiging in de in 1982 nieuw geformuleerde doelstellingen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Daarin werd uitgegaan van een meer dynamisch gerichte monumentenzorg, waarbij "**het bevorderen van een blijvende integratie van waardevolle cultuur-historische elementen in het veranderend leefmilieu**" tot één van de hoofddoelstellingen werd verheven.

Intussen was 1975 uitgeroepen tot het Monumentenjaar. Het ministerie van Volkshuisvesting besloot tot medefinanciering van woonhuismonumenten waarbij aansluiting werd gezocht bij het stads- en dorpsvernieuwingsbeleid. De historische kernen van vrijwel alle grote en middelgrote steden werden voorgedragen als beschermd gezicht.

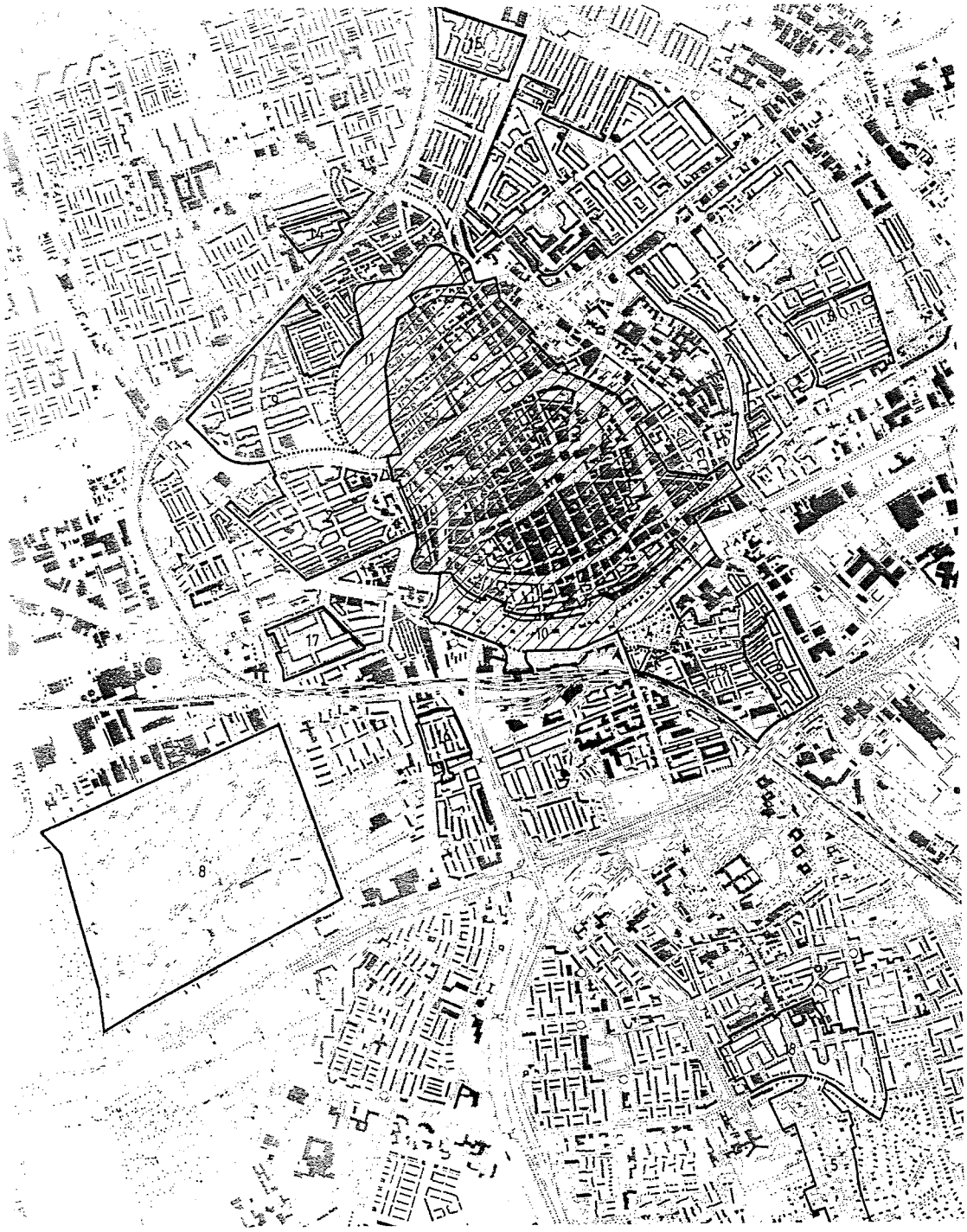

Afbeelding 6: Overzichtskaart beschermde en te beschermen gebieden met architectonische en stedebouwkundige waarden.

- De binnenstad inclusief het zuidelijke singelgebied (10) en het Noorderplantsoen (11): beschermd stadsgezicht sinds 1991.
- Voordracht beschermd stadsgezicht in het kader van het MSP: 1. Korrewegwijk, 2. Schildersbuurt, 3. Plan-Oost (Bloemenbuurt), 4. Zuiderpark, 5. Verlengde Hereweg, 6. Oosterpoort (oostelijk deel), 7. Petrus Campersingel.
- Overige gebieden met een bijzondere waarde, geïnventariseerd in het kader van het MIP: 8. Stadspark, 9. Oranjebuurt, 12 en 13. Halmbuurt en Suikerbuurt (Hoogkerk), 14. Fruitbuurt, 15. De Hoogte, 16. Grunobuurt, 17. Van Brakelplein e.o., 18. Helpman en 19. Oosterpoort.

In 1985 trad de Wet op de stads- en dorpsvernieuwing in werking, waardoor de verantwoordelijkheid voor het herstel van woonhuismonumenten volledig bij de gemeenten kwam te liggen. Mede onder invloed van het in 1987 door het rijk gestarte Monumenten Inventarisatie Project (MIP) van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode ca. 1850 - 1940 is een toenemende aandacht voor de ruimtelijke en structurele samenhang van de gebouwde omgeving ontstaan.

De nieuwe Monumentenwet, die per 1 januari 1989 in werking trad, had verstrekkende gevolgen voor de gemeenten. Niet langer het rijk, maar de gemeenten werden eerst verantwoordelijk voor de instandhouding van rijksmonumenten, zij werden het aanspreekpunt voor de burger, begeleiden restauraties en bepalen prioriteiten en beleid. Het rijk behield de verantwoordelijkheid voor aanwijzing en afvoeren van rijksmonumenten.

Sinds eind jaren '80 groeit het besef dat monumenten en monumentale binnensteden een belangrijke trekker zijn voor het cultuurtoerisme. De jaarlijks georganiseerde Open Monumentendag draagt bij aan de drempelverlaging van monumentale gebouwen.

Tot slot heeft de Minister van WVC in 1994 een "Strategisch Plan" voor de Monumentenzorg gelanceerd. Hierin wordt het tekort aan financiële middelen voor restauraties onderkend en gesteld dat bij gelijkblijvend restauratiebudget van rijkswege (80 miljoen per jaar) de bouwkundige staat van rijksmonumenten in 2005 slechter zal zijn dan nu het geval is. Daarbij zijn de in het kader van het MSP aan te wijzen "jonge rijksmonumenten" nog niet meegerekend (!). Het "Strategisch Plan" geeft een visie op het rijksmonumentenbeleid tot het jaar 2005 met een doorkijk naar latere jaren. Onduidelijk is of het huidige kabinet zich achter deze visie schaart.

2.2 Monumenten in Groningen, waar hebben we het dan over

Na ruim 15 jaar "voorbereiding" werd de binnenstad van Groningen (globaal het gebied binnen de singels) in 1991 door het rijk aangewezen als **Beschermd Stadsgezicht**. Net als bij het verkrijgen van stadsrechten in de middeleeuwen vormt het jaartal geen omslagpunt, maar moet het worden gezien als het formeel onderschrijven van een met het bestemmingsplan uit 1976 ingeslagen weg. De aanwijzing had niet tot doel de bestaande situatie te fixeren of de klok terug te draaien. De aanwijzing tot Beschermd Stadsgezicht vormt een intentieverklaring om de bestaande ruimtelijke kwaliteit, een samenspel van onder meer stratenpatroon, verkaveling, bebouwing, waterlopen en groenstructuur, te benutten en deze als uitgangspunt te nemen voor het ontwikkelen van nieuwe kwaliteit.

Geruime tijd daarvoor, direct na het van kracht worden van de Monumentenwet van 1961, plaatste de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk ruim 350 gebouwen in Groningen op de lijst **van rijkswege beschermde monumenten** (RM). Het betrof: kerken, kerktorens, gasthuizen, openbare gebouwen, molens en woonhuizen, pakhuizen en boerderijen. Doel van de plaatsing was de monumentale waarde van een gedeelte van het bouwkundig erfgoed te beschermen. De Groningse rijksmonumenten liggen vrijwel zonder uitzondering binnen het in 1991 aangewezen Beschermde Stadsgezicht en dateren bijna allemaal van vóór 1850.

Rijksmonumenten vallen onder de bescherming van de Monumentenwet, waardoor bij wijziging behalve een bouwvergunning ook een monumentenvergunning is vereist. Als tegenprestatie kan voor de instandhouding van monumenten restauratiesubsidie beschikbaar worden gesteld en bestaan er in bepaalde gevallen fiscale aftrekmogelijkheden voor onderhoudskosten. Naast rijksmonumenten, zijn in het kader van de voorgenomen aanwijzing tot Beschermd Stadsgezicht en binnen de grenzen hiervan door het rijk circa 1400 **Beeldbepalende Panden** (BBP) aangewezen. Panden die niet in aanmerking kwamen voor de status Rijksmonument, maar die voor de samenhang van het historische straatbeeld in het kader van de voorgenomen aanwijzing tot Beschermd Stadsgezicht van essentieel belang werden geacht. Deze panden zijn aangegeven op de historische kwaliteitskaarten die in 1978 zijn gemaakt bij de voorbereiding van de aanwijzing tot beschermd gezicht. Ze genieten geen bescherming in de zin van de Monumentenwet, maar door hun ligging binnen het Beschermd Stadsgezicht kunnen ze niet zonder vergunning worden gesloopt en met behulp van subsidie uit het Stadsvernieuwingsfonds kan instandhouding worden gestimuleerd. Ruim 250 beeldbepalende panden zijn in de tweede helft van de jaren '80 aangewezen als gemeentemonument. Veel beeldbepalende panden zijn inmiddels gerestaureerd. Een aantal in zeer slechte staat verkerende beeldbepalende panden is in de periode 1982-1994 gesloopt, waardoor het huidige aantal op 1030 komt.

Tot voor kort ontbrak het op rijksniveau aan instrumentarium om waardevolle architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940 te beschermen. Daarvoor is in 1984 een gemeentelijke monumentenverordening vastgesteld. Vervolgens zijn vanaf 1986 in totaal 275 gebouwen op de lijst van **Gemeentelijke Monumenten** (GM) geplaatst. Het betreft merendeels beeldbepalende panden uit de periode 1850-1940, gelegen binnen het dan nog te beschermen stadsgezicht, waaronder veel panden aan de singels. In de lijst zijn de panden die in de ogen van de toenmalige inventarisatoren eigenlijk het predikaat Rijksmonument verdienden, herkenbaar als GMN (de toegevoegde N staat voor van **Nationaal** belang). Gemeentelijke monumenten vallen onder de bescherming van de gemeentelijke monumentenverordening, instandhouding kan worden gestimuleerd met behulp van subsidie uit het Stadsvernieuwingsfonds.

In het kader van het van rijkswege geïnitieerde **Monumenten Inventarisatie Project (MIP)** zijn uit de periode 1850-1940 een kleine 2000 objecten en complexen, en 18 gebieden met bijzondere stedebouwkundige waarden beschreven. Een selectie hieruit van 287 objecten, 2 complexen en 7 gebieden is in het kader van het **Monumenten Selectie Project (MSP)** voorgedragen voor bescherming van rijkswege. De MSP-objecten en complexen zijn eind 1994 aangewezen (RM). De MSP-gebieden krijgen in 1995 of 1996 de status Beschermd Stadsgezicht. De MIP-objecten, complexen en -gebieden hebben vooralsnog geen formele status, maar de aanduiding heeft wel een signaalfunctie.

NB. Tussen MIP en BBP zit in de binnenstad een overlap van 545.

Tot slot liggen er binnen de grenzen van de gemeente Groningen 33 beschermde **Archeologische Monumenten** die eveneens zijn beschreven in het monumentenregister. Het betreft voornamelijk wierden uit de prehistorie en verhoogde woonplaatsen uit de middeleeuwen. Ze zijn o.a. gelegen in de omgeving van Leegkerk en Dorkwerd. De bescherming van deze monumenten is geregeld via de Monumentenwet door plaatsing in het genoemde register, op grond van het bestemmingsplan Archeologische monumenten uit 1974 en op grond van het voorbereidingsbesluit bestemmingsplan Buitengebied (mei 1994).

	Oude RM	Nieuwe RM	GM	BBP/MIP
WONEN				
Woonhuizen (oorspronkelijk)	205	110	51	1034
Woonhuizen, later winkel/bedrijf	55	14	28	408
Woningcomplexen	-	13	3	268
Gasthuizen/hofjes	13	7	2	8
Boerderijen	4	4	-	42
Villa's	-	47	-	33
Landhuis (historisch)	-	1	-	-
WERKEN				
Pakhuizen	23	8	3	59
Winkels/bedrijfspanden	-	17	34	397
Bankgebouwen	-	8	1	2
Kantoorgebouwen	-	10	1	4
Korenbeurs	1	-	-	-
Molens	5	-	-	1
KERKELIJKE GEBOUWEN (onderdelen)				
Kerken	11	5	-	7
Kerktorens	2	-	-	-
Orgels	1	-	-	-
Kloosters	1	1	-	1
Synagoge cq. onderdeel	1	1	-	-
Pastorieën	-	2	-	5
ONDERWIJS				
Scholen	2	8	1	30
RUG-instituten/laboratoria	-	3	2	5
OVERHEID/BESTUUR				
Bestuurlijke gebouwen	11	-	-	11
Gevangenis/kazerne	-	1	-	1
INFRASTRUCTUUR/NUTSGEBOUWEN				
Bruggen	-	2	1	10
Brugwachtershuisjes	-	2	2	7
Watertorens	-	2	-	-
Transformatorhuisjes	-	2	-	6
Urinoirs	-	-	3	-
Gas/Elektriciteit	-	2	-	4
Stationsgebouw	1	-	-	1
Kademuren/riolering	1	1	-	3
CULTUUR/RECREATIE				
Schouwburg/concertgebouw	-	1	1	-
Museumgebouw	-	1	-	-
Zwembad	-	1	-	2
Hotel/café/restaurant	1	4	4	20
Muziekkoepel	-	1	-	1
Bioscoop	-	1	-	1
Theekoepels	3	1 (int)	-	1
Park	1	-	-	-
Bastions (vesting): Plantsoen	1	-	-	-
STRAATMEUBILAIR/OVERIG				
Poortjes	2	1	-	1
Pomp	1	-	-	-
Gedenkmonumenten	1	-	-	2
Klok	-	1	-	-
Siervaas	-	1	1	1
Zitbanken	-	-	1	2
BEGRAAFPLAATSEN				
Toegangshek/poort	-	2	-	1
Opzichterswoning	-	2	-	3
Grafmonument	-	1	-	7
ARCHEOLOGISCHE MONUMENTEN	33	-	-	-
Totalen	347 + 33	289	139	2388

Schema 1. Overzicht aantallen en categorieën monumenten per 1 januari 1995 gerangschikt naar (oorspronkelijke) functie

Jaar	Aantal gerestaureerde objecten
1982	20
1983	12
1984	60
1985	53
1986	32
1987	38
1988	43
1989	52
1990	26
1991	32
1992	32
1993	36
1994	38
Totaal	474

Afbeelding 7: Omslag monumentennota gemeente Groningen, 1982.
Schema 2. Restauratieaantallen 1982-1994

2.3 Gronings Monumentenbeleid met nadruk op de periode 1982-1994

In 1972 kwam de eerste gemeentelijke monumentennota tot stand. Het hierin geformuleerde beleid was vrij passief en volgde het Rijksbeleid. De belangrijkste items waren de afronding van de restauraties van de grote binnenstadskerken en het herstel van een aantal grote panden in de stad.

Een onderzoek naar de bouwkundige kwaliteit van rijksmonumenten en beeldbepalende panden in 1978 vormde de basis voor een herstelplanning van ca. 500 panden in de periode 1980-2000. Een ambitieus plan waarbij werd uitgegaan van 25 restauraties per jaar. Zowel particulieren als woningbouwverenigingen werden gestimuleerd mee te werken aan de realisatie van dit plan.

In 1982 is de nota "Werken aan monumenten" door de gemeenteraad vastgesteld. Hierin werd een actief monumentenbeleid voorgestaan met herstel en bescherming als speerpunten. Het nieuwe beleid richtte zich primair op het herstel van woonhuismonumenten. Hierbij werd de nadruk gelegd op goede voorlichting over subsidieregelingen, procedures en eisen die aan restauratieplannen werden gesteld.

Om een nieuwe categorie monumenten te kunnen beschermen werd in 1984 een gemeentelijke monumentenverordening vastgesteld. Begin 1986 werd de eerste groep gemeentelijke monumenten door het College van B&W aangewezen. Vanaf 1985 werd in de Subsidieverordening Stadsvernieuwings-fonds Groningen de mogelijkheid geopend restauratiesubsidie te verlenen.

Maken we de balans op van de restauratieproductie in Groningen, dan mogen we constateren dat naast de restauraties van de meeste kerken, grote gebouwen en molens, ook alle gasthuizen en hofjes een opknapbeurt hebben ondergaan. Tevens is op het gebied van de woonhuisrestauraties de achterstand fors ingelopen. Sinds 1982 zijn in totaal 474 monumentale gebouwen met subsidie gerestaureerd.

Overeenkomstig het voorstel in de monumentennota uit 1982 werd in 1983 de Stichting Stadsherstel opgericht met taken op het gebied van voorlichting, restauratie en documentatie. Door een gunstig subsidie-regime was de Stichting in staat monumenten aan te pakken waar de markt geen gat in zag. De Stichting restaureerde in haar ruim 10-jarige bestaan precies 50 panden. De laatste jaren wordt het voor de Stichting steeds moeilijker haar werk te doen. De constatering dat de markt haar werk overneemt kan niet anders dan als compliment voor de Stichting worden uitgelegd, hier was het in 1983 immers allemaal om begonnen. Het betekent echter ook dat de "aankoop-verbeter-verkoop" aanpak van de Stichting moet worden afgebouwd.

De gemeente Groningen bezit de gedecentraliseerde status, waardoor zij zelf monumentenvergunningen in het kader van de Monumentenwet mag verlenen.

Afbeelding 8: Archeologisch onderzoek, Oude Boteringestraat 10 t/m 24, 1990. Waterput, 11de-12de eeuw, de ingegraven houten ton was oorspronkelijk een uit Zuid-Duitsland geïmporteerd wijnvat.

2.4 Archeologie en bouwhistorie in Groningen

Het archeologisch onderzoek in de gemeente Groningen viel tot mei 1993 onder het werkgebied van het Biologisch Archeologisch Instituut (BAI) van de Rijksuniversiteit Groningen. Interesse vanuit het vakgebied archeologie voor de middeleeuwse periode dateert pas van rond de Tweede Wereldoorlog. Vanwege andere prioriteiten werd tot begin jaren '80 in de Groningse binnenstad echter nauwelijks archeologisch onderzoek uitgevoerd. Naar aanleiding hiervan en vanwege de behoefte aan een depot voor historische bouwmaterialen, werd in 1983 de **Stichting Monument & Materiaal** opgericht. De Stichting is een vrijwilligersorganisatie met van oorsprong twee doelstellingen: het uitvoeren van archeologisch onderzoek en het hergebruik van historisch waardevolle bouwmaterialen. In 1984 verrichtte Monument & Materiaal onder de verantwoordelijkheid van het BAI in de Hardewikerstraat haar eerste opgraving. Gevoed door het enthousiasme van de vrijwilligers volgden opgravingen op andere plaatsen in de stad. De resultaten van een deel hiervan zijn inmiddels ook gepubliceerd.

In 1987 onderkende de gemeente haar taak op het gebied van archeologisch onderzoek door financieel bij te dragen aan een belangrijke opgraving aan het Martinikerkhof. Vanaf dat jaar kreeg de Stichting voor de eigen organisatie jaarlijks een bijdrage uit het Stadsvernieuwingsfonds, daarnaast werden vanaf dat jaar middelen beschikbaar gesteld voor archeologisch onderzoek.

September 1988 trad een Tewerkgesteld Erkend Gewetensbezwaarde (TEG-ger) als archeoloog in dienst bij de gemeente. Vervolgens werd het z.g. "Driehoeksoverleg" tussen het BAI, de Stichting en de gemeente, in het leven geroepen met als doel het archeologisch onderzoek in de stad beter te coördineren. Per 1 januari 1991 werd de archeoloog in gemeentelijke dienst aangesteld. Om voldoende continuïteit in de onderzoek te garanderen zijn drie banenpoolplaatsen voor archeologie gecreëerd en wordt op de begroting SVF-monumenten jaarlijks een opgravingsbudget gereserveerd.

In mei 1993 verleende de minister van WVC de gemeente opgravings-bevoegdheid, waardoor niet langer het BAI, maar de gemeente zelf verantwoordelijk is voor het beheer van het bodemarchief en het uitvoeren van opgravingen binnen de gemeentegrenzen.

Een en ander heeft tot gevolg dat het bodemarchief op plaatsen waar dit definitief dreigt te worden vernietigd door bouw- en grondwerkzaamheden, wordt onderzocht en gedocumenteerd. Stukje bij beetje kan het ongeschreven gedeelte van de stadsgeschiedenis daardoor alsnog worden geschreven.

Bouwhistorisch onderzoek en documentatiewerk, het bovengrondse equivalent van het archeologisch onderzoek, vindt in Groningen tot nu toe incidenteel plaats. Enerzijds in combinatie met archeologisch onderzoek, anderzijds als onderdeel van restauraties. Het meeste documentatiewerk wordt verricht i.s.m. de Stichting Monument en Materiaal. In een aantal gevallen is een beroep gedaan op een particulier bureau. Daarnaast is in 1987 in samenwerking met de RUG een promotieonderzoek gestart met als onderwerp *de ontwikkeling van het Groningse huis in de late middeleeuwen*. Naar de resultaten hiervan wordt met belangstelling uitgekeken.

Afbeelding 9: Middengasthuis aan de Grote Leliestraat (1895).

2.5 Conclusies

We hoeven maar een rondgang door de binnenstad te maken om te constateren dat, binnen de doelstellingen zoals die in de voorgaande monumentennota's zijn verwoord, Groningen de afgelopen decennia een succesvol monumentenbeleid heeft gevoerd. De vele restauraties dragen bij aan de positieve belevingswaarde van de binnenstad en het behoud van monumentale gebouwen. Ook het gemeentelijke beschermingsbeleid werpt vruchten af in die zin, dat zij randvoorwaarden kan stellen bij de verbouwing van panden met een monumentale status, waardoor verminkingen en afbraak een halt kan worden toegeroepen. Ook is een groot aantal aanbevelingen uit de nota "Werken aan monumenten" gerealiseerd, zoals:

- de aanwijzing van de binnenstad als "beschermd stadsgezicht"
- de instelling van de gemeentelijke loketfunctie voor monumenten
- de oprichting van de Stichting Stadsherstel
- de rehabilitatie en het (her)gebruik van alle gasthuizen
- de oprichting van een depot voor historisch waardevolle bouwmaterialen

Op dezelfde wandeling door de binnenstad valt ook op dat er nog veel werk te doen is. Daarbij denken we niet alleen aan het herstel van nog niet gerestaureerde panden, maar ook aan de discussie over de wijze van restaureren en de integratie van het bouwhistorisch onderzoek daarbij, de gevolgen van functieverandering van monumenten, over het dikwijls achterwege blijven van regelmatig onderhoud na restauratie, over de plaats van monumenten in de ruimtelijke ordening, etc.

Laat staan als we ons op die wandeling **buiten** de binnenstad begeven, daar ligt voor de monumentenzorg nog een omvangrijk werkgebied zo hebben het Monumenten Inventarisatie Project en het Monumenten Selectie Project laten zien.

Het voorgaande, met de problematiek van teruglopende financiële middelen en de behoefte aan een inhoudelijke verdieping van de monumentenzorg, alsmede haar verdere inbedding in het ruimtelijke ordeningsbeleid, zijn thema's voor het monumentenbeleid van de komende jaren.

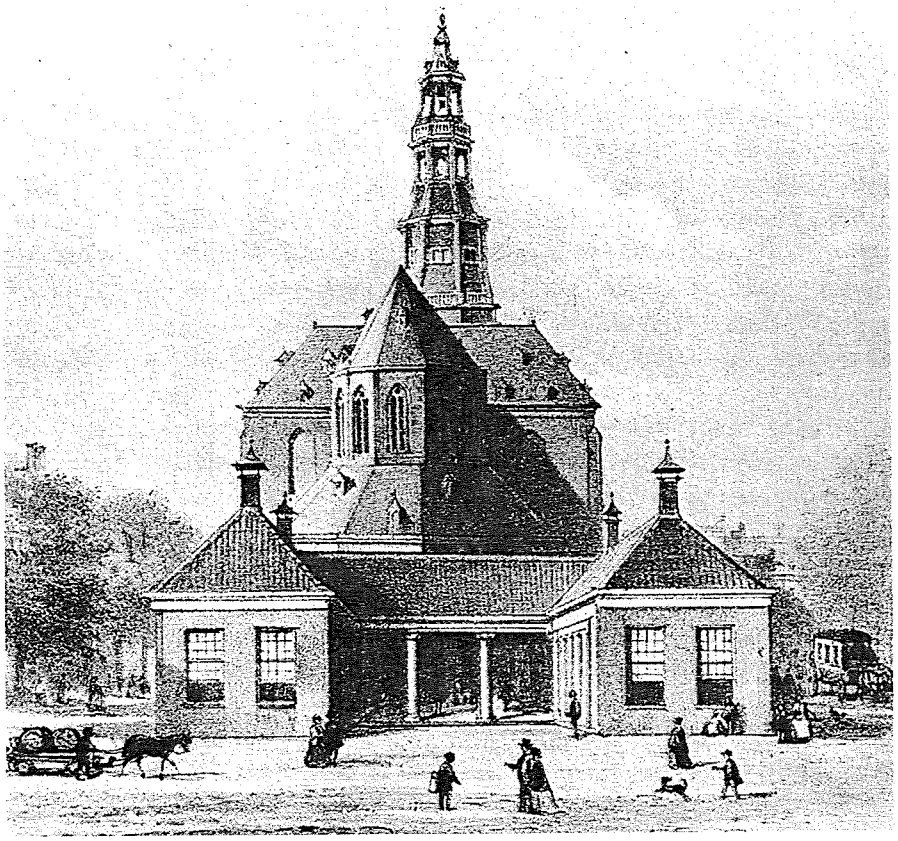

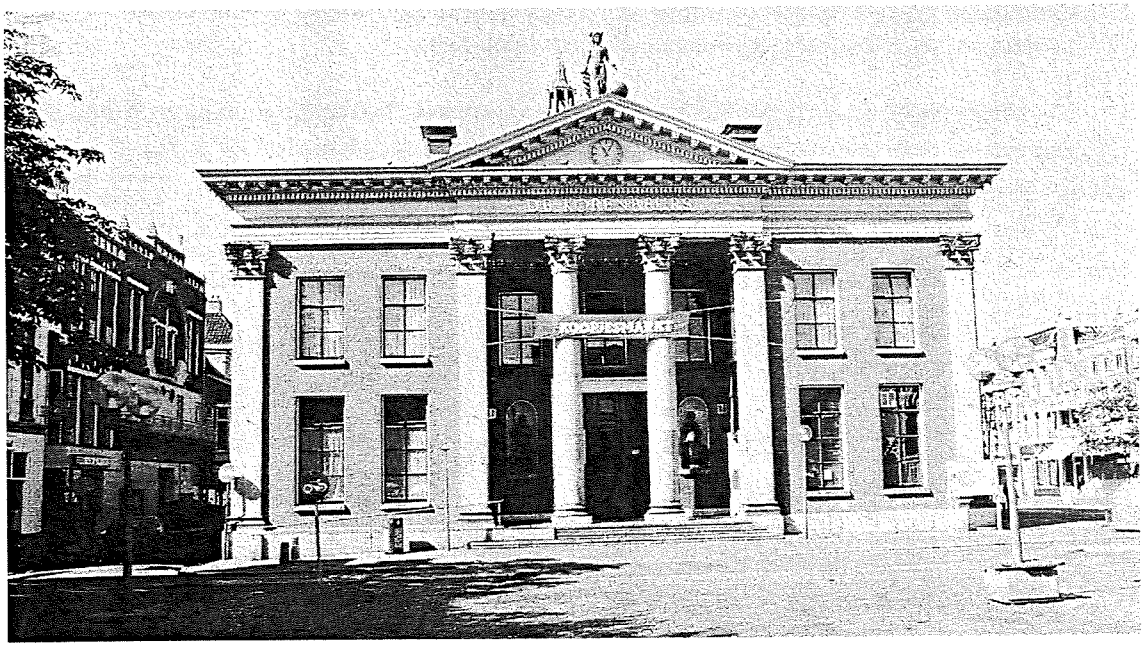

Afbeelding 10: De oude Korenbeurs uit 1825.

Afbeelding 11: De nieuwe Korenbeurs uit 1865.

3. NIEUW BELEID IN HOOFDLIJNEN

3.1 Visie op de stad en de rol van de gemeentelijke monumentenzorg

De stad is een mierenhoop vol tegenstrijdige belangen, een levend artefact, het resultaat van een bij uitstek dynamisch proces. De samenleving is de motor achter dit proces. De gebouwde omgeving vormt hiervan een tastbare neerslag en als ze de kans krijgt een cultuurhistorische erfenis voor het nageslacht.

Uit de eerste eeuwen van het bestaan van een nederzetting rest ons bovengronds geen spoor en wat uit de daaropvolgende eeuwen is blijven staan, is door de grilligheid van de loop der geschiedenis bepaald. Het actuele tastbare beeld van een stad is daarmee niet meer en niet minder dan een toevallige momentopname in een lange ontwikkeling waarvan het begin ver achter ons ligt en het eind nog niet in zicht is. Zoals iedere stad een unieke verschijning is als gevolg van een specifieke eigen ontwikkeling, zo zal één stad er op verschillende momenten in haar geschiedenis nooit hetzelfde uitzien. Aanpassing, vernieuwing en uitbreiding behoren tot de meest wezenlijke kenmerken van het fenomeen stad. De resultaten daarvan zien we dagelijks om ons heen. Het getuigt van weinig realiteitszin het bestaan van dit veranderingsproces te ontkennen, hoe graag sommigen dat misschien ook zouden willen.

Zo hebben de bouw van het "Calmerhuis" (13e eeuw), het der Aa-kerkgebouw (laatmiddeleeuws), de Korenbeurs (1865), Het Groninger Museum (1994), en het Waagstraatproject (nog te realiseren), één ding met elkaar gemeen: hun verschijning vormde een groot contrast met de bestaande omliggende bebouwing en een ingreep in de ruimtelijke orde.
"Calmerhuis" en het der Aa-kerkgebouw waren in hun bouwtijd gigantische gebouwen met een hoogte die 4 tot 6 keer zo groot was als de meeste woonhuizen uit die tijd, die meestal slechts uit een begane grond en een zolder bestonden en alleen langs de hoofdstraten in een aantal gevallen ook een verdieping hadden.
De voor zijn tijd qua constructie ultramoderne Korenbeurs verving het bestaande beursgebouwtje achter de der Aa-kerk, waarmee zich aan de westzijde van de Vismarkt in 1862-1865 een vergelijkbare ruimtelijke verandering voltrok als de voorgenomen wijziging van de westzijde van de Grote Markt, waar het Waagstraat-project wordt gerealiseerd.
Het Groninger Museum tot slot, heeft positie gekozen in de Zwaaikom, de functieloos geworden verbreding in het Verbindingskanaal. De daarbij tot stand gebrachte verbinding tussen station en binnenstad en de functionele invulling van de plas zijn vergelijkbaar met de bouw van de beurs van Berlage op het (gedempte) Damrak in Amsterdam.

In een themanummer over monumentenzorg van "Wonen TA-BK" uit 1980 schreef Niek de Boer: "Het bestaan van zoiets als monumentenzorg is op zijn minst een twijfelachtige zaak. Het cultureel bewustzijn van onze samenleving is blijkbaar niet zo sterk dat het vanzelfsprekend is, de entourage van die cultuur, de gebouwde en aangelegde omgeving stelselmatig te onderhouden. De omgeving is zelf uiteraard een duidelijke manifestatie van die cultuur en die bestaat, weer uiteraard, uit een verzameling ontwikkelingen en niet uit een of meer gefixeerde situaties. Monumentenzorg moest evenals trouwens stadsvernieuwing, als afzonderlijke en uitzonderlijke activiteit in het leven worden geroepen, omdat de participatie in de cultuur verbrokkeld is en niet algemeen."

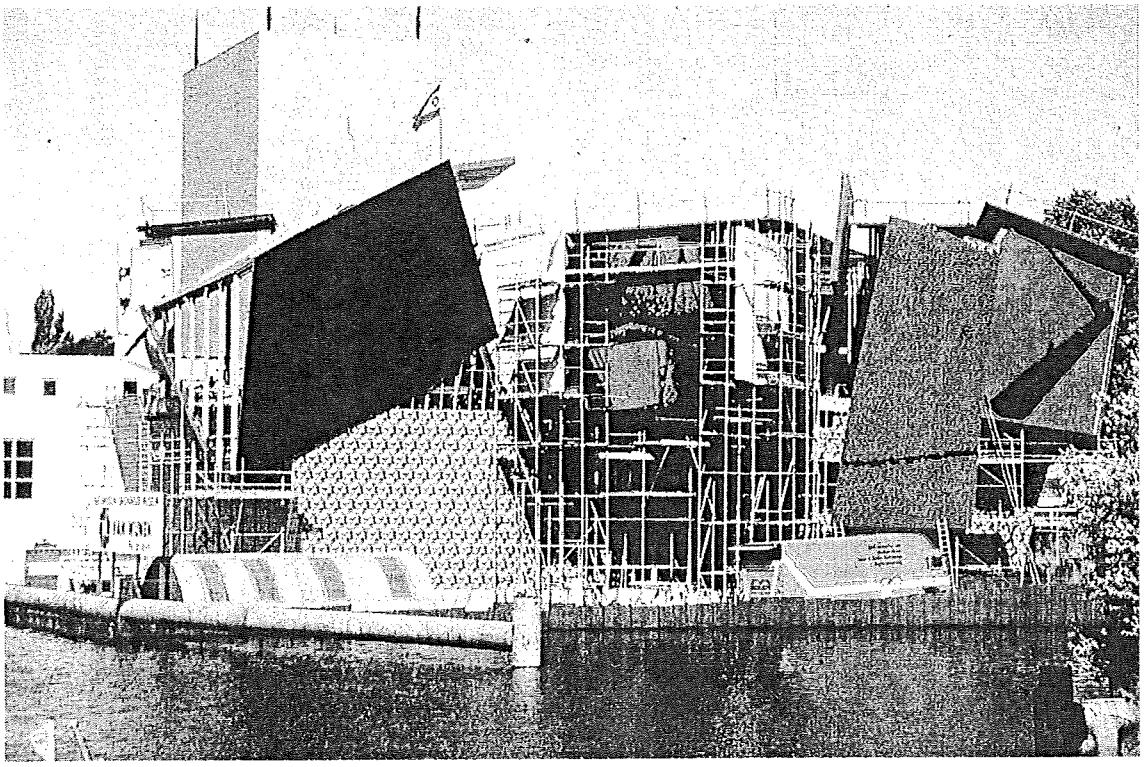

Afbeelding 12: Het nieuwe Groninger Museum in de zwaaikom van het Verbindingskanaal.

Het citaat raakt de kern van het probleem: met de monumentenzorg is een nieuw spanningsveld geïntroduceerd. Enerzijds heeft de samenleving monumentenzorg nodig als hoeder van het gebouwde erfgoed, als stimulator voor onderhoud en restauratie, maar ook als waakhond, omdat opdrachtgevers, stedebouwers en architecten bij de realisatie van hun plannen niet altijd bereid lijken voldoende rekening te houden met de cultuur-historische waarde die de samenleving aan dit erfgoed toekent. Anderzijds heeft de Monumentenzorg laten zien dat haar invloed tot behoudzucht, geschiedsvervalsing en verstarring van ontwikkelingen kan leiden. De wat geïsoleerde positie die de Monumentenzorg traditioneel in velerlei opzichten inneemt, de instandhouding van een soort schijnwereld door haarzelf en een klein deel van de samenleving, heeft bovendien niet altijd bijgedragen aan de vergroting van het maatschappelijke en politieke draagvlak voor monumentenzorg en voor het werkelijke behoud van cultuur-historische waarden.

We kunnen de komende jaren niet ingaan met de opvatting dat monumentenzorg een kwestie van ethiek is, dat het een kwestie van beschaving is om veel aan monumentenzorg te doen. (...) Monumentenzorg is nu en straks niet in eerste plaats een kwestie van geweten, maar een kwestie van strategie (vrij naar A. vd. Woud, Archis 8, 1990).

Het gaat erom de historisch gegroeide ruimtelijke ordening en het gebouwde erfgoed in zijn volle omvang en diversiteit, te beheren, te laten functioneren en te verrijken met bijdragen uit onze tijd. Voorkomen moet worden dat monumenten na een kostbare restauratie ongebruikt leeg blijven staan. Om een en ander te realiseren zullen weloverwogen keuzes moeten worden gemaakt, keuzes tussen behoud, aanpassing en vernieuwing, keuzes met het oog op de duurzaamheid van het stedelijke klimaat van de stad van morgen. Democratisering van kennis en een organisatievorm die toegesneden is op integrale afwegings- en planvormingsprocessen zijn daarbij een voorwaarde.

3.2 Uitgangspunten en doelstellingen nieuw beleid

Naast de continuering van bestaand beleid, met name inzake de uitvoering van wettelijke taken, richt het nieuwe beleid zich op:
- een verbreding en inhoudelijke verdieping van de monumentenzorg
- het stimuleren van behoud en onderhoud van monumenten, en
- een strategischer inzet van subsidiemiddelen

Het voorgaande laat zich vertalen in 6 te bediscussiëren beleidspunten:
1. vergroting van het aandachtsgebied (3.2.1)
2. de wijze van restaureren (3.2.2)
3. integratie met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening (3.2.3)
4. inbedding en verankering van onderzoek en documentatie (3.2.4)
5. de komende restauratieopgave: behoud en onderhoud (3.2.5)
6. een strategischer inzet van subsidiemiddelen (financiele paragraaf)(3.2.6)

Afbeelding 13: Het Zuiderpark, transformatie van een onderdeel van de zuidelijke vestingterreinen tot eind 19de-eeuws villapark.

Afbeelding 14: Noorderhaven 38 ZZ (BBP), recent gesloopt interieur op de verdieping.
Olieverfschildering op stuc, detail van compleet beschilderde wand. Datering eerste helft 19de eeuw.

3.2.1 Vergroting van het aandachtsgebied

■ *Jongere bouwkunst en stedebouw*

Door de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP) is het blikveld van de monumentenzorg aanmerkelijk vergroot. Enerzijds is de grens van haar aandachtsgebied van 1850 naar 1940 verlegd waarmee de afstand tot de actuele bouwpraktijk wordt verkort, anderzijds is de aandacht voor de stedebouwkundige aspecten van het gebouwde erfgoed sterk toegenomen. Het raadsbesluit voor de aanwijzing van 277 (na hertelling 289) jonge rijksmonumenten (eind 1994 door de Minister van OCW aangewezen) en 7 te beschermen jonge stadsgezichten vormde een belangrijke stap in deze ontwikkeling. Daarnaast zijn ca. 3000 panden (na hertelling een kleine 2000) en nog 9 gebieden met bijzondere stedebouwkundige waarden geïnventariseerd.

Het een en ander vraagt om: **uitbreiding van de "bemoeienis" van de sector monumenten van de binnenstad naar het vooroorlogse gebied.** Naast de uitvoering van wettelijke taken betekent dit kennisuitdraging en een inbreng van aandacht voor de ruimtelijke orde en ontwikkeling. De "bemoeienis" zal zich onder andere uiten in gevraagde en ongevraagde adviezen op het gebied van stedebouwkundige plannen, bestemmingsplannen, bouwvergunningen, hergebruik van gebouwen, kleurgeving en de inrichting van de openbare ruimte.

■ *Interieurs*

Historisch waardevolle interieurs zijn de meest kwetsbare onderdelen van het gebouwde erfgoed. Enerzijds omdat zij vanwege gebruikseisen permanent op de proef worden gesteld en anderzijds omdat het bestaan van historisch waardevolle interieurs (met name wanneer ze zich in niet beschermde monumenten bevinden) in veel gevallen bij de gemeente niet bekend is.

Recente voorbeelden van vernieling maken duidelijk dat het **behoud van historisch waardevolle interieurs meer aandacht vraagt.**

Inventarisatie kan plaatsvinden door en combinatie van verschillende methoden: het bezoeken van panden waarvoor een bouwaanvraag is ingediend, burgers oproepen historisch waardevolle interieurs te laten bekijken en makelaars te vragen melding te maken van historisch waardevolle interieurs. Op deze manier vormt een actuele vraag of melding de aanleiding, waarna bescherming en herstel in veel gevallen direct kan plaatsvinden.

■ *Kleur*

Het aanzien van een monument wordt behalve door vormverschijning en materiaalgebruik in eerste instantie bepaald door kleurgeving. Uit kleurhistorisch onderzoek blijkt dat het kleurenpalet op historische bebouwing in de na-oorlogse periode sterk is verarmd doordat bijna alles is witgeschilderd.
Doel is het historische kleurenspectrum in de stad te versterken.

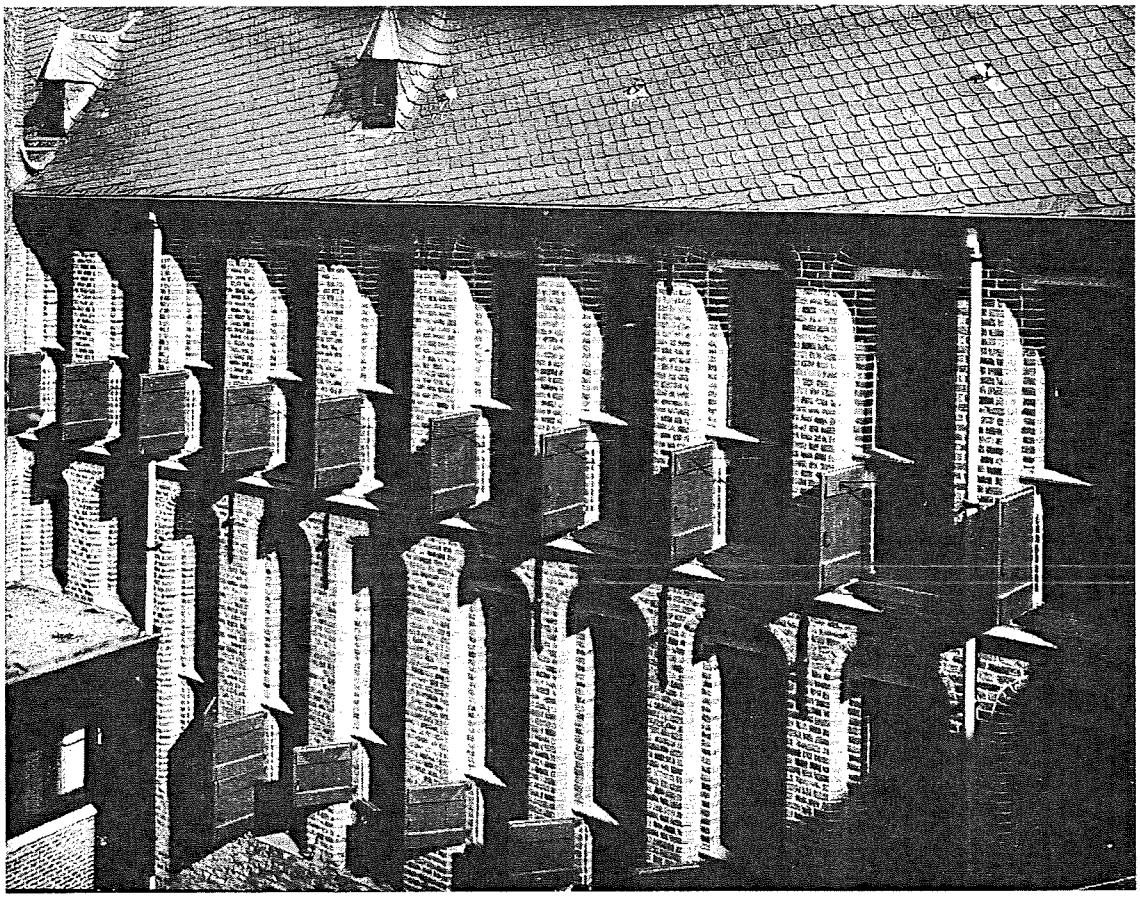

Afbeelding 15: Aanbouw in neo-Renaissance stijl aan het Provinciehuis rond 1900, Martinikerkhof.

■ *Monumentenkwalificatie (a), Monumentenbeschrijvingen (b) en Monumentenkaarten (c)*

a. De uit het Monumenten Inventarisatie Project naar voren gekomen z.g. MIP-panden zijn de "BBP"s' van de periode 1850 - 1940. Net zoals de jonge rijksmonumenten die voortkomen uit het MSP straks als gelijken tussen hun oudere soortgenoten zullen worden opgenomen in het rijksregister, is het logisch en duidelijk **de Beeldbepalende panden en de MIP-panden in één categorie met één regime onder te brengen. Het aantal monumentenkwalificaties wordt daardoor van huidige veel verwarring stichtende 7 (RM, MSP, GM, GMN, BBP, W, MIP) tot drie beperkt (RM, GM en BBP/MIP),** voor verklaring van de afkortingen zie 2.2, voor schema met aantallen, zie pag. 19.
NB. De overige kwalificaties zijn bij de aanwijzing van de jonge monumenten in het kader van het MSP "opgelost".
Het saneren van het aantal monumentenkategorieen is in wezen een administratieve aangelegenheid die kan plaatsvinden nadat er een uitspraak is gedaan over de reductie van de subsidiemogelijkheden die nu voor beeldbepalende panden gelden.

b. Door de uitvoering van MIP en MSP zijn de jonge monumenten goed beschreven. Bij de oude rijksmonumenten en beeldbepalende panden omvat de beschrijving over het algemeen niet meer dan een paar regels. Ze is daarmee over het algemeen zeer incompleet, hetgeen dikwijls problemen oplevert bij de toetsing van restauratie- en verbouwplannen.
Actualisering en uitbreiding van de redengevende omschrijving van oude RM's en BBP's is noodzakelijk. Een en ander zou geleidelijk kunnen worden gerealiseerd bij de verlening van een bouw/restauratievergunning.

   Als voorbeeld de redengevende omschrijving van de toren van de der A-kerk:

   "Toren uit 1710-12 na instorting van de vorige."

c. Door de uitvoering van MIP, MSP en voorgestane sanering van de monumentenkwalificaties is het niet alleen nodig registers te actualiseren, maar deze ook kartografisch opnieuw vast te leggen.
Voor een snel en overzichtelijk beeld van de verspreiding van diverse categorieën monumenten moeten nieuwe monumentenkaarten worden gemaakt, bij voorkeur op basis van de grootschalige basiskaart, waardoor aansluiting en uitwisseling met ander geautomatiseerde informatie-systemen mogelijk is.

3.2.2 De discussie over de wijze van restaureren

In hoofdstuk 2 is al aangegeven dat het inhoud geven aan de discussie over de wijze van restaureren niet in de laatste plaats een publieke aangelegenheid is. Enerzijds omdat het gebouwde erfgoed een collectief erfgoed is, anderzijds omdat met restauraties in veel gevallen direct of indirect gemeenschapsgeld is gemoeid. Nu de verantwoordelijkheid voor het monumentenbeleid naar lagere overheden is gedecentraliseerd, ligt ook hier een taak voor de gemeente. De geschiedenis heeft laten zien dat een restauratie op uiteenlopende manieren kan worden aangepakt. Een onderwerp waarover de discussie nog niet is verstomd.

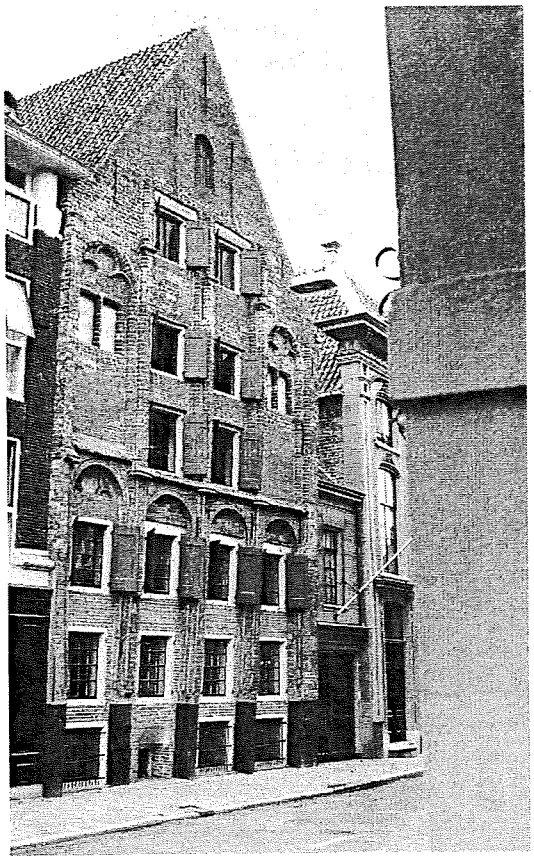

Afbeelding 16: Van rechts naar links Sint Walburgstraat 1, 3 en 5.

Afbeelding 17: De gotische gevel van het Scheepvaartmuseum in de Brugstraat.

Ter inleiding een paar uiteenlopende voorbeelden:

- In de tweede helft van de 19e eeuw leefde de gedachte dat middeleeuwse kerken (veel verder ging het besef van monumenten toen vaak nog niet) beter konden worden herbouwd, dan de door de tijd aangevreten bouwvallen te restaureren.
  Geheel in de geest van de 19e eeuw zou nieuwbouw, met nieuwe en betere bouwmaterialen het voortbestaan van de bouwkunst uit de hoogtijperiode van de kerkenbouw het beste garanderen. Naast een aanzienlijke uitbreiding van het kerkenbestand, werden in heel Nederland veel gotische kerken vervangen door kerken in neogotische of -romaanse stijl. In Groningen gebeurde dit bij de inmiddels gesloopte St. Martinuskerk, de opvolger van de middeleeuwse Broerkerk.
  Ook de diverse aanbouw in neo-stijlen aan de voormalige Latijnse School (het huidige Provinciehuis) vormen een staalkaart van deze opvatting een mooi voorbeeld.

- In de afgelopen decennia gebeurde het wel dat het monumentenbestand op onderdelen werd uitgebreid met bijdragen in de in de vorm van Olivier B. Bommel's "eeuwenoude zelf gemetselde schouw". Om een monument zo "echt" mogelijk te laten herrijzen, waren reconstructie en herbouw onderdeel van de restauratiepraktijk geworden. Een en ander kon leiden tot sfeervolle beelden die weinig gelijkenis vertoonden met hetgeen er ooit gestaan had. Een voorbeeld hiervan vormen de reconstructies van diverse onderpuien in de stad en bijvoorbeeld de panden St. Walburgstraat 3 en 5.

- Daar tegenover staat een veel puristischer opvatting die juist de ontwikkeling van een gebouw centraal stelt en alle facetten daarvan wil laten zien. Hiermee wordt vooral de ontwikkeling van een monument belicht en in mindere mate het architectonisch concept, in welke fase ook.
  Een voorbeeld hiervan vormt de van oorsprong gotische gevel van het Scheepvaartmuseum in de Brugstraat, waar zeer conserverend is gerestaureerd en waarbij de verleiding om vensters en topgevel te reconstrueren is weerstaan.

- Nog verder gaat de "archeologische restauratie", waarbij onderzoek en documentatie van de bouwgeschiedenis een belangrijke rol speelt en alle aangetroffen bouwsporen (bouwnaden, dichtgezette vensters, oudere boogaanzetten etc.) ook na de restauratie zichtbaar blijven. Voor kenners levert dit interessante ontwikkelings-geschiedenissen op, voor minder deskundigen echter vaak een chaotisch beeld. Een fraai voorbeeld van deze aanpak vormt de zuidgevel van de Pelstergasthuiskerk.

- Daarnaast bestaat een opvatting die de bestaande ontwikkeling van een monument niet alleen restaureert, maar daar ook een eigentijdse meerwaarde aan probeert toe te voegen. Het resultaat hiervan is dat de karakteristieke ontwikkeling, als gevolg van aanpassing aan functieverandering of eisen van de tijd, niet op een willekeurig moment wordt stopgezet, maar dat het ontwikkelingsproces wordt gecontinueerd: het monument evolueert verder. Een recent voorbeeld hiervan is de aanpak van Martinikerkhof 10, het Feithhuis. Het gevaar van een dergelijke aanpak kan zijn dat een (te) snelle evolutie leidt tot erosie.

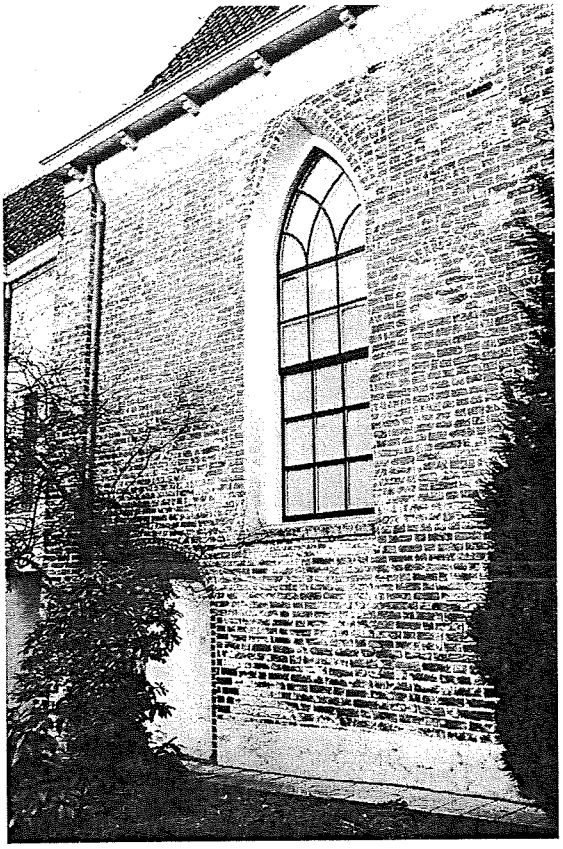

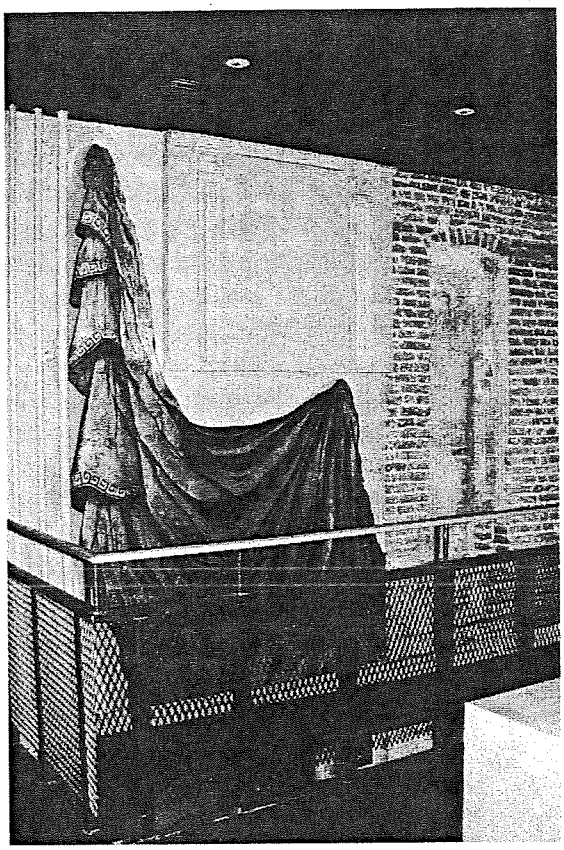

Afbeelding 18: Pelstergasthuis, zuidgevel van de kapel na restauratie.

Afbeelding 19: Feithhuis, Martinikerkhof 10, interieur van het grand café na restauratie.

- Onafhankelijk hiervan wordt *"behoud gaat voor vernieuwing"*, één van de in 1917 door de Nederlandse Oudheidkundige Bond opgestelde grondregels bij restauratie, vaak met voeten getreden. Met de voor die tijd opmerkelijk vernieuwende stellingname wordt gewezen op het belang van behoud van oorspronkelijk materiaal en detaillering bij restauratie (bijvoorbeeld: een zandstenen waterlijst, ook al is hij zwaar verweerd laten zitten en niet vervangen door een nieuw stuk zandsteen).
  In de restauratiepraktijk worden historisch karakteristieke onderdelen namelijk dikwijls vernieuwd omdat het eenvoudiger of goedkoper is, of omdat het resultaat er "mooier" uitziet dan bij herstel. Met de detaillering van het nieuwe onderdeel neemt men het bovendien niet altijd even nauw, terwijl documentatie of conservering van het oorspronkelijke stuk al helemaal tot de uitzonderingen behoort. Voorbeelden hiervan zijn overal in de stad te vinden, omdat tegen dit beginsel vooral in de restauratie-"hausse" gedurende de afgelopen decennia veel is gezondigd. Let maar op raamdetaileringen, gootlijsten, schoorsteendekplaten, etc.

Het voorgaande geeft een indruk van een paar verschillende restauratieopvattingen, waaruit duidelijk blijkt dat er over het fenomeen "monumentenzorg" verschillend wordt gedacht. Het is bedoeld als decor waartegen de discussie zich kan afspelen.

■ *Centraal in het voorgestane restauratiebeleid voor gebouwen staat het streven naar "kwaliteitsverbetering" van restauraties*

Dit kan worden bereikt door:
- enerzijds: **zorgvuldige instandhouding van de oorspronkelijk vorm en het oorspronkelijke materiaal: "behoud (lees: inboeting, uitstukken etc.) gaat voor vernieuwing"**, en
- anderzijds doordat noodzakelijke **wijzigingen en toevoegingen als zodanig herkenbaar worden vormgegeven. Onderzoek en documentatie van wat verdwijnt is daarbij een voorwaarde.**

De eigenaar van een monument is primair verantwoordelijk voor de instandhouding en het onderhoud hiervan. Bij restauratie en onderhoud is hij tevens verantwoordelijk voor de keuze van een goede architect en een deskundige aannemer. De gemeente toetst restauratieaanvragen op bovenstaande uitgangspunten en controleert de uitvoering.

■ *Een eerste nuancering op de centrale uitgangspunten wordt bepaald door de mate van gaafheid en zeldzaamheid van het oorspronkelijke architectonisch concept, een bijzonder interieur of een bijzondere constructiewijze.*

Bij een monument dat in zijn oorspronkelijke vorm gaaf bewaard is gebleven (de Korenbeurs, de scholen van S.J. Bouma, etc.) zal wijziging veel minder makkelijk worden geaccepteerd dan bij een monument dat al een lange ontwikkeling achter zich heeft (O. Boteringestraat 10, 12, 14 en 24 de panden voor de nieuwe bibliotheek, en veel andere "oude" panden in de binnenstad). In hun oorspronkelijke vorm "gave" monumenten bevinden zich vooral onder jonge monumenten, terwijl de oudere monumenten in de loop der tijd in bijna alle gevallen al meerdere ingrijpende verbouwingen hebben ondergaan.

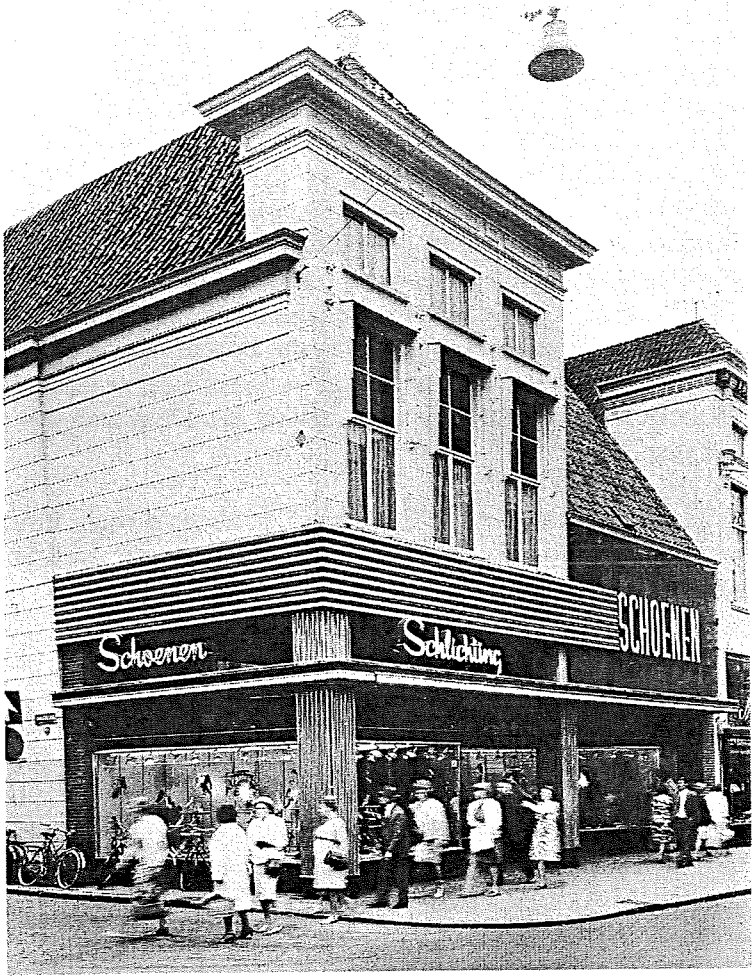

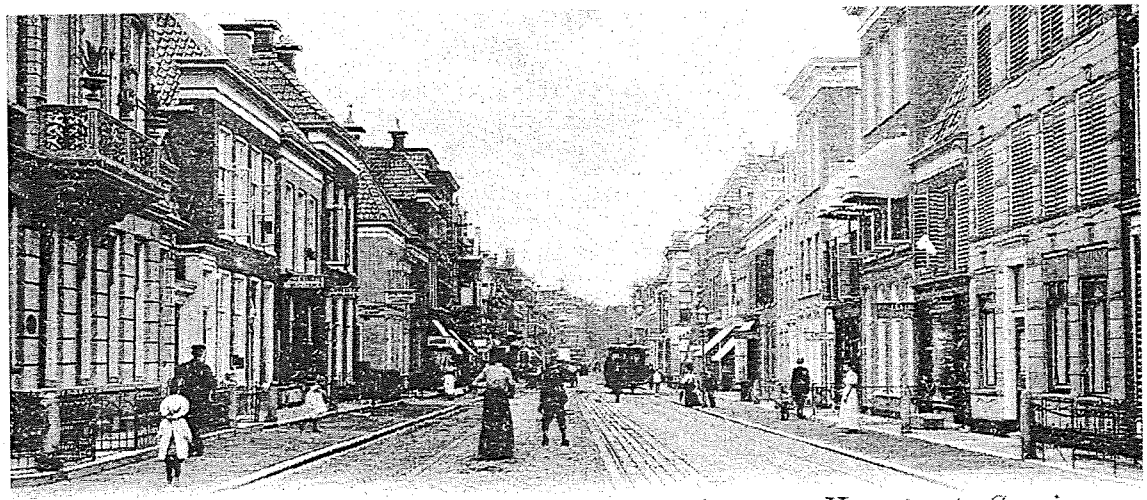

Afbeelding 20: Herestraat 40-40a voor de restauratie (foto jaren zestig).

Afbeelding 21: De Nieuwe Ebbingestraat rond 1900. In vergelijking met nu is het opmerkelijk op hoeveel plaatsen er op de begane grond wordt gewoond.

Dat neemt niet weg dat onderdelen nog heel gaaf kunnen zijn (13e eeuws metsel- en voegwerk in de zuidgevel van het "Calmerhuis" O. Boteringestraat 24). Echt middeleeuwse bouwsubstantie is bovendien aanzienlijk zeldzamer dan bebouwing van rond de eeuwwisseling. En om het nog ingewikkelder te maken: ook een bepaalde ontwikkeling van een monument, met gave of zeldzame onderdelen, kan juist van grote historische waarde zijn, waardoor ingrepen hierin moeten worden vermeden. Zo is ervoor gestreden dat het 16e eeuwse dwarshuis (Herestraat 40a) naast het vroeg 14e eeuwse hoekhuis (Herestraat 40) behouden bleef (ondanks het feit dat het dwarshuis niet in de redengevende omschrijving van het monument werd genoemd), omdat het een van de laatste en fraaiste nog bestaande voorbeelden van deze ontwikkeling in de stad betreft.

■ *Een tweede nuancering betreft de gebruikswaarde van monumenten*

Enerzijds moeten monumenten worden aangepast aan de eisen van onze tijd, anderzijds ontkomt geen monument vroeg of laat aan functiewijziging.

Zo blijkt uit oude foto's dat er in de vorige eeuw op veel plaatsen in bijvoorbeeld de Herestraat en de Ebbingestraat op de begane grond werd gewoond en wie vermoedde 50 jaar geleden dat pakhuizen tot (luxe) appartementen zouden worden verbouwd?

Omdat passend functioneel gebruik de beste garantie is voor de instandhouding van monumenten, moeten daarvoor noodzakelijke aanpassingen mogelijk zijn. Echter niet, voordat de noodzaak hiertoe door de opdrachtgever/architect is aangetoond. En mits, de nieuwe functie voldoende solide is, waardoor het monument een nieuwe toekomst wordt gegarandeerd.

■ *De derde nuancering betreft de architectonische kwaliteit van de wijziging en/of toevoeging*

Van opdrachtgever en architect wordt niet alleen gevraagd deze herkenbaar vorm te geven, maar er tevens voor te zorgen dat de wijziging/toevoeging een positieve bijdrage levert aan de ontwikkeling van het gebouw. Met andere woorden: de ingreep moet het gebouw een architectonische meerwaarde opleveren. Vandaar het belang van de keuze van een "goede" architect.
Dat laatste lijkt een discutabel begrip, dat niet per definitie met achtergrond en opleiding te maken hoeft te hebben. Een "goede" architect vertaalt de wensen van zijn opdrachtgever, maar is daarnaast raadsman van de Architectuur. Anders gezegd, een "goede" architect laat zijn oren niet alleen naar de wensen van zijn opdrachtgever hangen, maar behartigt daarnaast (en bij monumenten vooral) de belangen van het bestaande bouwwerk, waarbij ethiek en strategie natuurlijk om voorrang strijden (!).
Overigens bestaat er een Welstand/monumentencommissie, een onafhankelijke orgaan, dat het college van B&W adviseert over de esthetische kanten van bouw-en verbouwplannen.

Afbeelding 22 en 23: Zwanestraat 6-8. Geslaagde inpassing van een nieuwe winkelpui. Oude situatie (links) en nieuwe situatie (rechts).

■ *Samenvattend*

De discussie over de wijze van restaureren vormt het fundament onder monumentenzorg. Samen met architecten, opdrachtgevers, burgers, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Monumenten/Welstand-commissie wordt deze discussie op planniveau dagelijks gevoerd. Het voorgaande maakt duidelijk dat het niet mogelijk is (en overigens ook niet wenselijk) om één eenduidige restauratiemethode voor te staan. Ieder monument heeft zijn eigen-aardigheden die aanleiding geven voor een zorgvuldige afweging. Het samenspel van de monumentale waarden van een gebouw, onze beleidsuitgangspunten, de onder te brengen functie, de wensen van de opdrachtgever en de kwaliteiten van de architect zal bij iedere restauratie opnieuw tot een individuele afweging leiden, en de vraag of hiervoor een monumentenvergunning kan worden verleend.
Een monumentenvergunning komt tot stand op basis van adviezen van onze eigen sector monumenten, de Welstand/Monumentencommissie, eventuele bedenkingen na ter visie legging en in het geval van rijksmonumenten, van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

3.2.3 Integratie met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening

■ *Draagvlakverbreding*

De monumentenzorg heeft zijn draagkracht te lang in eigen kring heeft gezocht. Die kring is te klein en de daarin verkondigde meningen zijn dikwijls te beperkt om het behoud van culturele waarden voldoende draagkracht en inhoud te geven. Om een groter draagvlak te creëren zal monumentenzorg moeten breken met haar traditionele imago en zich open moeten stellen voor de realiteit van de stad van vandaag. Juist door samenwerking met andere disciplines en initiatiefnemers en door te anticiperen op ruimtelijke en functionele ontwikkelingen kan het behoud van historische waarden het best worden bevochten. In het nieuwe beleid wordt daarom gestreefd naar:

- integratie van de monumentenzorg met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening (stedebouw, volkshuisvesting, juridische zaken, etc),
- het beter toegankelijk maken van bestaande kennis bij Monumenten,
- de dialoog met belangenorganisaties,
- samenwerking met externen inzake de uitvoering van het monumentenbeleid,
- verbetering van de voorlichting, zowel in- als extern.

■ *Het betrekken van de historische component in de belangenafweging*

Permanente geleidelijke vernieuwing en verandering is één van de meest wezenlijke kenmerken van het fenomeen stad. Schaalvergroting van functies tast daarentegen de relatief kleinschalige ruimtelijke karakteristiek van de stadskern aan. In werkelijkheid is hier sprake van een paradox: een spanningsveld tussen twee typisch binnenstedelijke karakteristieken: de functionele en de ruimtelijke. Het probleem is, dat wat lange tijd qua omvang en schaal min of meer met elkaar in evenwicht was, in toenemende mate uit elkaar groeit.

Afbeelding 24: Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, Oude Boteringestraat 10 t/m 24. Op de achtergrond het 13de-eeuwse "Calmerhuis". Op de voorgrond het inmeten van boerderij-plattegronden, waarvan de oudsten dateren uit de 7e eeuw.

Enerzijds bestaat de wens de diversiteit aan functies, ook als deze in omvang toenemen, zo veel mogelijk in de binnenstad te behouden. Denk aan de universiteit, het provinciaal bestuur, de openbare bibliotheek, de rechterlijke macht etc. Anderzijds mag dit niet ten koste gaan van de ruimtelijke karakteristiek van de binnenstad: een gegroeide eenheid van pleinen, straten, stegen, de Diepenring en een verkaveling waarop een gebouwde omgeving langzaam maar zeker recycled, met in grote lijnen behoud van haar silhouet.
Beide karakteristieken willen we handhaven. Dat betekent zoeken naar een optimum, naar een synthese. Er ontstaat dan een discussie vergelijkbaar met die bij de restauratie van objecten, waar de historische waarde en de gebruikswaarde om voorrang strijden (zie 3.2.2).

De uitkomst van beide discussies vertoont grote parallellen: er bestaat geen standaard oplossing. Afhankelijk van de historische context, een programma, functionele eisen, vormgevingswensen en financiële middelen zal voor iedere locatie opnieuw een afweging moeten worden gemaakt.

Inzet en ambitie daarbij is, dat de ruimtelijk-historische karakteristiek één van de criteria is waaraan getoetst wordt bij het vaststellen van de stedebouwkundige randvoorwaarden op plaatsen waar de geschiedenis van de plek een bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van die plek. Dit krijgt vorm door de sector monumenten in het vroegste stadium bij het planproces te betrekken.

■ *De na-oorlogse periode*

De in gang gezette horizonverbreding, de restauratiediscussie en de voorgestane integratie van de monumentenzorg met andere disciplines op het vlak van de ruimtelijke ordening laten zien dat de historisch gegroeide kloof tussen de monumentenzorg en de actuele bouw- en stedebouwkundige ontwerppraktijk in Groningen steeds kleiner wordt. Op termijn is het wenselijk dat **de aandacht van de monumentenzorg zich binnen het gehele gemeentelijke grondgebied ook over de na-oorlogse periode zal uitbreiden.**

3.2.4 Inbedding en verankering van onderzoek & documentatie

■ *Uitvoering archeologisch en bouwhistorisch onderzoek*

"Wie wat bewaart, heeft wat". Dit geldt ten aanzien van de stadsgeschiedenis even zo goed voor teksten, tekeningen en foto's, opgeborgen in het Gemeentearchief als voor het "ongeschreven archief". Met dat laatste bedoelen we de materiële cultuur in de stad, bovengronds opgeslagen in de gebouwde omgeving en ondergronds in het bodemarchief.

Bij grond-, verbouw- en restauratiewerkzaamheden worden deze archieven doorgaans geheel of gedeeltelijk vernietigd. In het verleden is hierdoor veel belangrijke informatie over de geschiedenis van de stad verloren gegaan. Vergelijk het met het bij het oud papier zetten van een willekeurig deel van het inventaris van het Gemeentearchief.

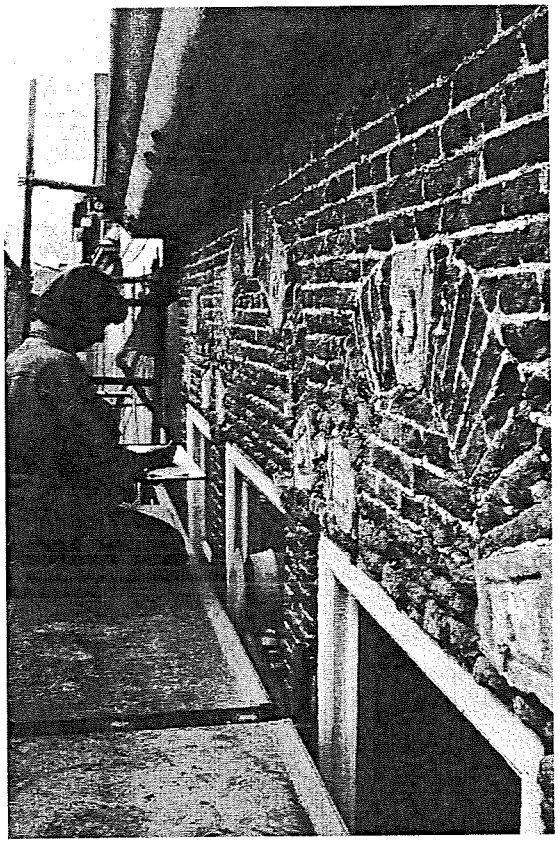

Afbeelding 25: Bouwhistorisch onderzoek, voorgevel Folkingestraat 21 na ontpleistering: het inmeten van ontlastingsbogen met zandstenen sluitstenen (midden 17de eeuw).

Afbeelding 26: Bouwhistorisch onderzoek, Vismarkt 15. Wandschildering op verdieping, eind 18de-eeuw.

Met de toename in aard en omvang van bouwactiviteiten in de stad houdt het verstoringsproces rechtevenredige tred. Door het uitvoeren van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek en documentatiewerk bij bouwactiviteiten en bodemverstoring kan vernietiging van de archieven niet worden voorkomen, maar kan de in deze archieven opgeslagen informatie wel worden "gelezen" en vervolgens worden behouden in de vorm van tekst, tekeningen, foto's en vondsten.

Alhoewel het niet onze taak is wetenschappelijke vragen te beantwoorden, moet het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek wel op wetenschappelijk verantwoorde wijze worden uitgevoerd. Dit is nodig omdat de onderzoeksgegevens betrouwbaar en verifieerbaar moeten zijn voor onszelf en voor nadere bewerking door anderen.

De gemeentelijke belangen bij de realisatie van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek liggen primair op het terrein van de stadsontwikkeling. Hierbij kan worden gedacht aan beter onderbouwd restaureren, het tot uitdrukking brengen van de historische component bij belangenafwegingen op het gebied van de ruimtelijke ordening en omdat onderzoek en documentatie een voorwaarde zijn voor de noodzakelijke inhoudelijke verdieping van de monumentenzorg.
Tot slot vinden we dat een archief over de geschiedenis van de stad, dat in meer dan duizend jaar is opgebouwd niet zomaar ongezien mag worden weggegooid.

Voor uitvoering van restauratie-, verbouw-, sloopwerkzaamheden en bodemverstoring in gebieden en op plaatsen waar relevante informatie verwacht kan worden, is bouwhistorisch en archeologisch onderzoek en documentatiewerk een voorwaarde die in de vergunningverlening moet worden opgenomen.

Een en ander moet ertoe leiden dat archeologisch en bouwhistorisch onderzoek een vanzelfsprekend en geintegreerd onderdeel van de bouwpraktijk worden op plaatsen waar relevante informatie verwacht kan worden.

■ *Wie betaalt onderzoek en documentatie?*

Ten aanzien van de realisatie van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek hebben overheid en veroorzaker van de verstoring een gedeelde verantwoordelijkheid. De "veroorzaker" omdat zijn of haar activiteiten de aanleiding vormen voor het noodzakelijk uitvoeren van onderzoek en documentatiewerk. De overheid omdat onderzoek en documentatie van bouw- en bodemarchief primair een collectief belang dient. Het delen van de kosten van onderzoek en documentatiewerk is daarom niet onredelijk.

In afwachting van een uitspraak van de Tweede Kamer over het Verdrag van Malta (de "veroorzaker" betaalt), zal worden geprobeerd de helft van de kosten van onderzoek en documentatiewerk op de veroorzaker te verhalen.

Dit kan door een en ander als voorwaarde bij het verlenen van een bouw-, sloop- of restauratievergunning op te nemen.

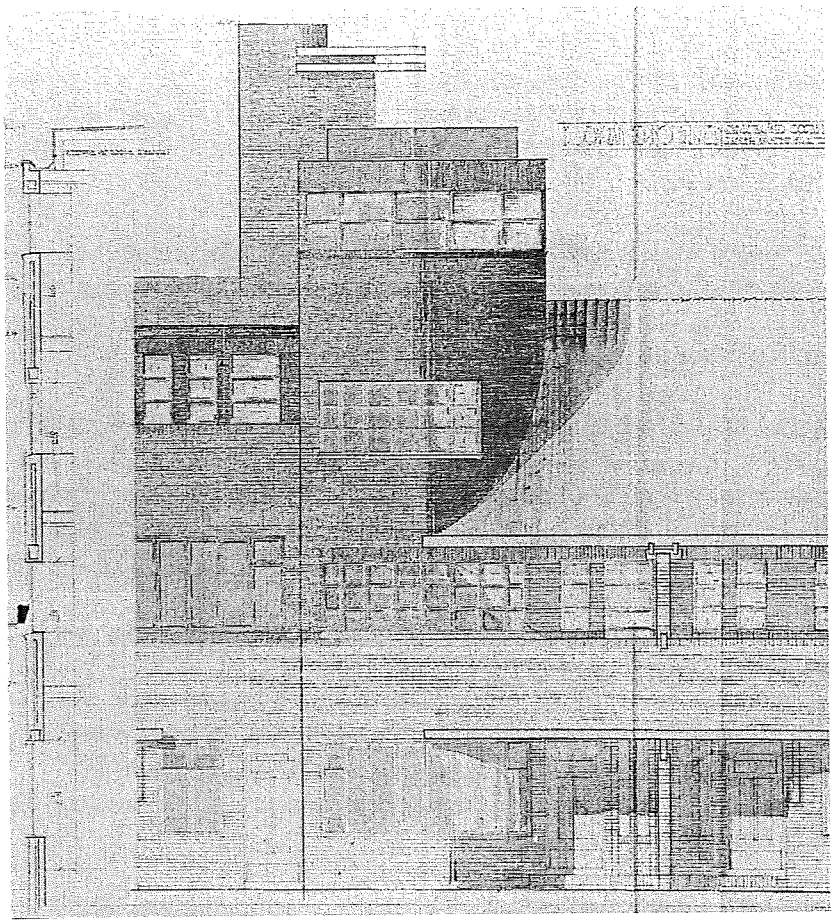

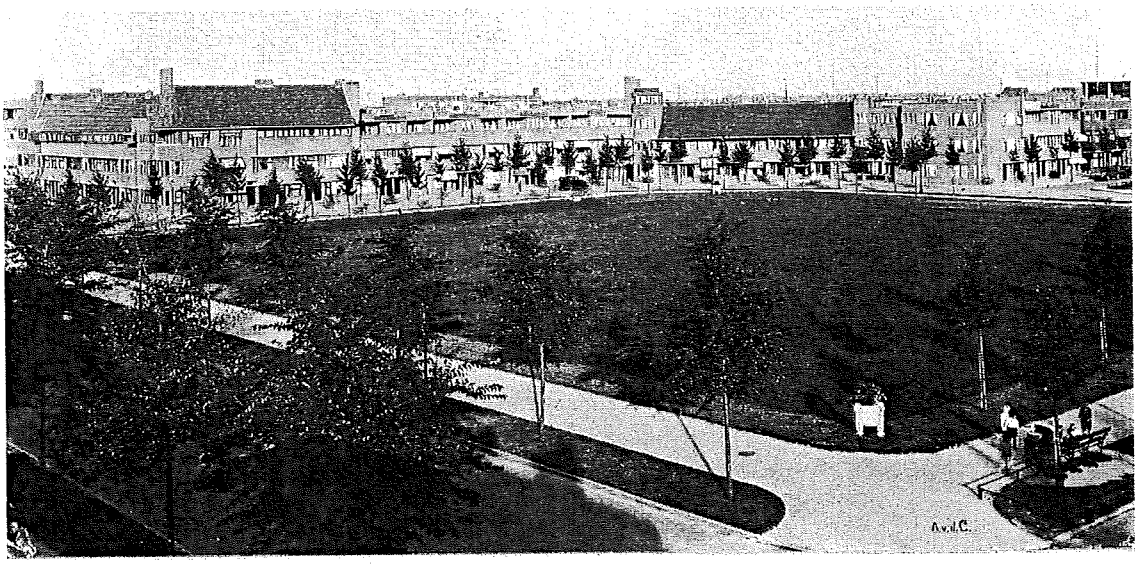

Afbeelding 27: Bouwplan Bernoulliplein zuidoost, 1925-1928, architect J.A. Boer. Ingekleurde bouwtekening uit het archief RO/EZ.

Afbeelding 28: Het Bernoulliplein kort na de voltooiing. Glasplaatnegatief uit nalatenschap van architect J.A. Boer.

■ *Sturing van het onderzoek*

Om het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek bestuurbaar te maken en anderzijds het gemeentelijk aandeel in de kosten beheersbaar te houden, moeten bij de uitvoering van het onderzoek en documentatiewerk prioriteiten worden gesteld. Daarvoor is het nodig dat het gehele gemeentelijke grondgebied wordt geïnventariseerd op gebieden en plaatsen waar archeologische dan wel bouwhistorische relevante informatie verwacht kan worden en van welke aard deze zijn. Na het in kaart brengen hiervan kunnen onderzoeks-prioriteiten worden gesteld en een onderzoeksplan met kostenraming aan u worden voorgelegd.

Overigens geldt vanwege hun destructieve aard, dat archeologisch en bouwhistorisch onderzoek alleen wordt uitgevoerd als gegevens in het veld toch worden vernietigd. Uitvoering is daardoor geheel afhankelijk van de bouwpraktijk en volgt deze.

Er zal een plan van aanpak worden gemaakt voor archeologisch en bouwhistorisch onderzoek en documentatiewerk.

■ *Ontsluiting archieven met betrekking tot de ruimtelijke ontwikkeling van de stad*

Kennisvergaring over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en het bouwen daarin gebeurt ook op basis van archiefonderzoek.
De bouwdossiers vormen hiervoor bijvoorbeeld een belangrijke bron. Andere even zo belangrijke archieven zijn nog niet ontsloten, zoals bijvoorbeeld:

- De zogenaamde "werktekeningen van de Dienst RO/EZ en taakvoorgangers". Deze collectie omvat ruim 10.000 voorstudies en tekeningen inzake stadsplanning en gemeentelijk gebouwenbeheer uit de periode van ca. 1900 tot heden, waaronder werk van S.J. Bouma, H.P. Berlage en M.J. Granpré Molière.
- Daarnaast is het wenselijk dat de dagelijkse stroom van nieuwe plannen, die al dan niet worden gerealiseerd, beter en op een vergelijkbare wijze wordt gearchiveerd, denk daarbij ook aan alle maquettes.
- En tot slot blijkt er bij de nazaten van architecten die in Groningen belangrijk werk hebben neergezet, nog waardevol archiefmateriaal op zolder te liggen, als het tenminste nog niet is weggegooid ... Zo werd naar aanleiding van de tentoonstelling "Het dossier Gelicht, architectuurtekeningen uit de periode 1850-1940" (Hal RO/EZ, sept. 1993), het complete archief van architect D. Smit (1898-1953) aan de gemeente geschonken. Een stagiaire spoorde vervolgens nog een aantal architectenarchieven op, maar kwam ook tot de conclusie dat veel waardevol materiaal al bij het oud papier was beland. Een andere schenking betreft 17 glasplaatnegatieven van het werk van J.A. Boer (1895-1971), direct na oplevering en/of tijdens de bouw.

Doel is archieven met betrekking tot bouw- en stedebouw in de gemeente Groningen in samenwerking met het Gemeentearchief op te sporen, te inventariseren, toegankelijk te maken en onder te brengen onder één herkenbare noemer, opdat er een collectie ontstaat die een bron van kennis en inspiratie vormt ten aanzien van de bouw- en stedebouwkundige ontwikkeling van Groningen.

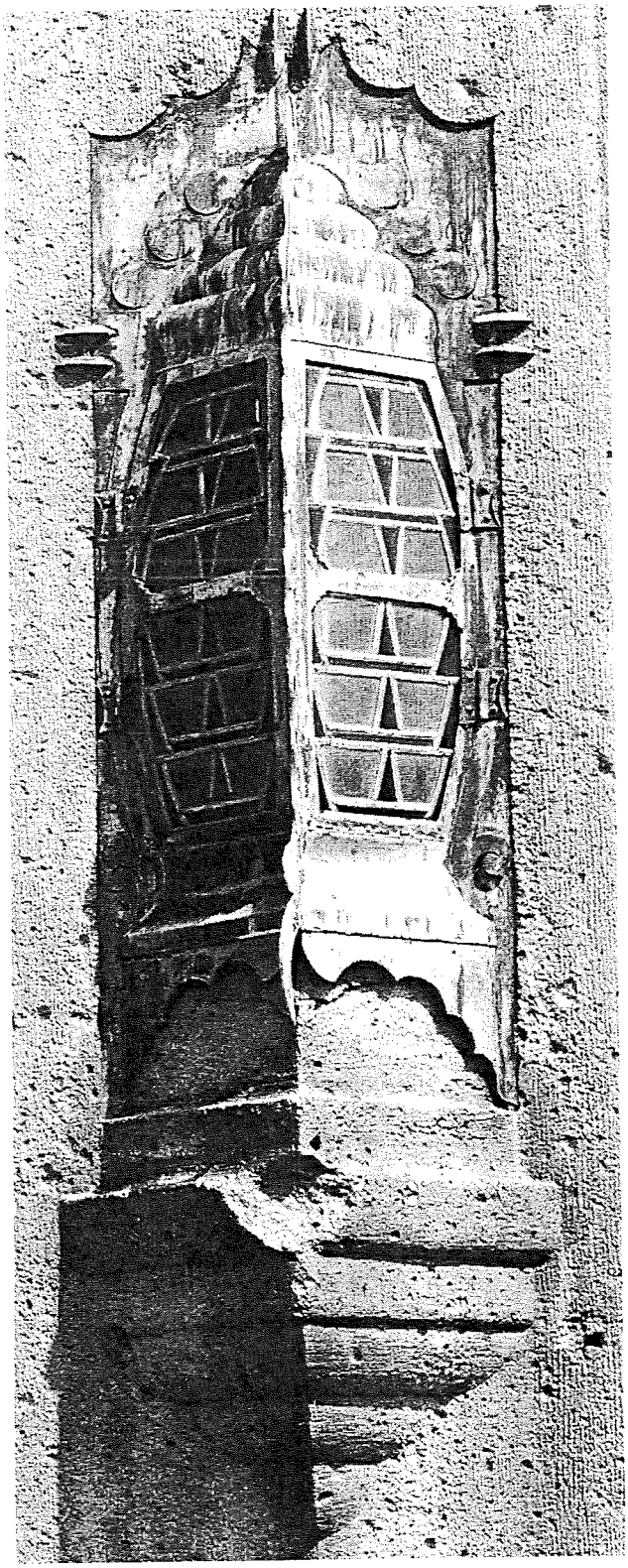

Afbeelding 29: Lamp in Art Déco-stijl naast de hoofdingang van het voormalige R.K. Ziekenhuis, Verlengde Hereweg 92. Architect A.Th. van Elmpt (1923).

■ *Ontsluiting van gegevens bij de sector monumenten*

Bij de sector monumenten is veel materiaal en kennis aanwezig over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en haar bebouwing. Daarnaast wordt deze kennis door onderzoek dagelijks vergroot.

Doel is de bij de sector monumenten aanwezige kennis en de verzamelde gegevens op het gebied van bouwkunst en archeologie door middel van automatisering beter te ordenen en goed te ontsluiten.

■ *Verslaggeving onderzoek en documentatie*

Spraakmakende onderzoeksresultaten halen niet zelden de krant. De overige gegevens verdwijnen in dossiers, waar ze de basis vormen voor het kennisbestand over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en om "ooit" nog eens gepubliceerd te worden. De uitgave van twee boeken in 1994 *("Architectuur en stedebouw in de gemeente Groningen, 1850-1940" en "Oudheden onder de Hunze, archeologisch en historisch onderzoek")* maakt duidelijk dat dit laatste ook werkelijk gebeurt. Daarnaast bestaat echter de behoefte jaarlijks in beknopte vorm verslag te doen van resultaten van archeologisch, bouwhistorisch, stedebouwhistorisch en architectuurhistorisch onderzoek, alsmede van restauratieprojecten.

Door de resultaten van onderzoek en documentatiewerk jaarlijks in de vorm van een kroniek uit te brengen wordt verantwoording afgelegd over de activiteiten op dit gebied en kan een breed publiek hiermee worden geïnformeerd.

3.2.5 De komende restauratie opgave: behoud en onderhoud

■ *Verantwoordelijkheid bij eigenaar*

Instandhouding van historisch waardevolle gebouwen kost meer dan onderhoud van andere gebouwen. Desalniettemin **ligt de verantwoordelijkheid voor instandhouding en zorgvuldig beheer (en de daarmee gepaard gaande kosten van onderhoud) primair bij de eigenaar. Dit geldt voor particulieren en bedrijven, maar evengoed voor gemeentelijke diensten, instellingen en corporaties**.

Eigenaren zullen worden gewezen op hun verantwoordelijkheid. Bij in gebreke blijven zal aanschrijving op grond van de Woningwet in het vooruitzicht worden gesteld. Om te voorkomen dat de monumentale onderdelen daarbij kind van de rekening worden, wordt een PM-post "aanschrijving" op de begroting opgenomen.

■ *Restauratieinspanning*

De in hoofdstuk 2 genoemde herstelplanning van 500 monumentale panden uit de periode voor 1850 in de periode 1980-2000 is voor 80% gerealiseerd. Naast een zekere afronding van deze operatie, zal de **restauratie inspanning** gedurende het komende decennium verder **verschuiven naar architectuur uit de periode 1850 - 1940**.

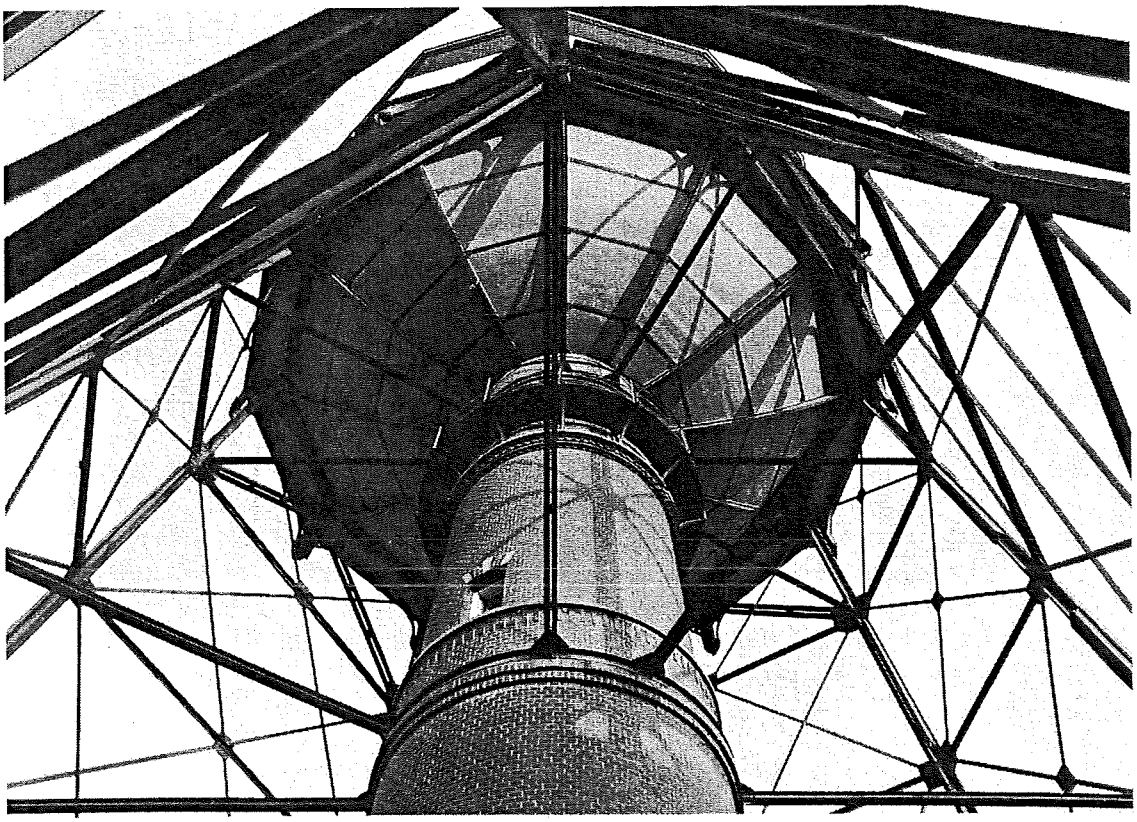

Afbeelding 30: Functieproblematiek voor jonge rijksmonumenten. Bijvoorbeeld Watertoren-Noord aan de Noorderbinnensingel.

■ *Functieverliezende grote monumentale gebouwen*

De groep van functieverliezende grote monumentale gebouwen die moeilijk op eigen kracht een nieuw leven kunnen beginnen, is door de inventarisatie en selectie van jongere bouwkunst fors toegenomen. Naast de bekende kerken en pakhuizen zijn dat nu ook schoolgebouwen, graansilo's, laboratoria, kantoorgebouwen, fabrieksgebouwen, watertorens, etc. Stuk voor stuk zijn ze de moeite van het behouden waard, omdat ze iets vertellen over de cultuur- en sociaalhistorische ontwikkeling van de stad in het verleden en bijdragen aan het aanzien van de stad van morgen.

In het verleden is een aantal monumentale gebouwen verbouwd tot woningen, ateliers of iets anders. Het vinden en onderbrengen van een passende nieuwe functie vormt echter dikwijls een groot probleem. De kosten van eenmalig cascoherstel, de bouwkundige aanpassingen en vervolgens regulier onderhoud zijn hoog. Zo hoog, dat nieuwbouw soms voordeliger is. Naast de individuele verantwoordelijkheid van eigenaren, is het behoud van deze gebouwen bovenal een collectief doel. Wat is Groningen zonder zijn watertorens, de Korrewegwijk zonder het Noorderbad en het Bernoulliplein zonder de daarachter gelegen HTS? Het zijn zomaar een paar voorbeelden van het geschetste probleem. In werkelijkheid gaat het om circa 80 grote gebouwen waarvoor de komende jaren een oplossing moet worden gevonden. Meer dan de helft hiervan heeft zodanige monumentale kwaliteit, dat sloop moet worden ontraden, ook als er grote investeringen nodig zijn voor behoud.

Wel moet er evenwicht zijn in de wens tot behoud van dergelijke "probleemgebouwen" en de daarvoor beschikbare financiële middelen.

Dat betekent:
- dat er prioriteiten moeten worden gesteld welke gebouwen met voorrang worden behouden boven andere en welke het maar op eigen kracht moeten doen of uiteindelijk toch gesloopt mogen worden,
- of, dat er extra middelen worden gereserveerd voor het behoud van dergelijke gebouwen, zoals enkele jaren geleden is gebeurd voor monumentale schoolgebouwen,
- of, een combinatie van beide voorgaande punten.

Doel is te komen tot een aan u voor te leggen "kanjerplan", een prioriteitenlijst van met voorrang te behouden monumentale gebouwen, waarin het financiële probleem achter de instandhouding van al deze gebouwen zichtbaar wordt.

Het opstellen van een "kanjerplan" is nodig om te voorkomen dat er voor ieder gebouw op het moment dat het probleem van functieverlies zich aandient ad-hoc een beslissing wordt genomen, en op het eind van de rit voor de instandhouding van relatief waardevolle gebouwen geen geld meer is. Voor alle duidelijkheid zullen de panden waar monumentenzorg haar handen in financiële zin van aftrekt ook in een lijst worden opgenomen.

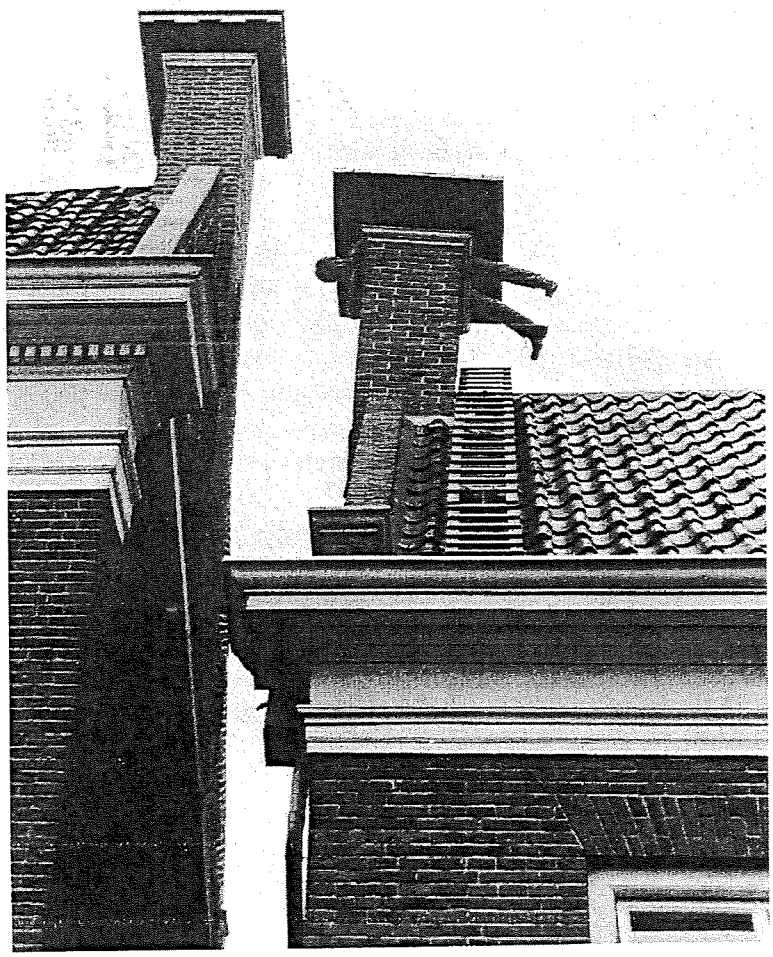

Afbeelding 31: Monumentenwacht op inspectie bij het woonhuis Marktstraat 13.

■ *Karakteristieke beeldonderdelen van niet-beschermde monumenten*

Naast meer aandacht en zorg voor grote monumenten, moet er meer aandacht komen voor het behoud van karakteristieke beeldonderdelen van niet-beschermde monumenten. Beeldbepalende panden en MIP-panden vormen samen een groep van ca. 2500 geïnventariseerde objecten en complexen, die het aanzien van de stad evenzeer of misschien nog wel meer bepalen dan de veel kleinere groep beschermde monumenten. Te licht bevonden voor monument zijn zij met de invoering van het Bouwbesluit in toenemende mate "vogelvrij" geworden.
Verarming en aantasting van het beeld ontstaat door het verwijderen van de roedenverdeling, het verwijderen van glas in lood, het aanbrengen van kunststof kozijnen, het met weinig gevoel voor de bestaande architectuur vervangen of aanbrengen van dakkapellen, dakopbouwen en andersoortige aan-, op-, of uitbouwen. Een aantal van deze wijzigingen is vergunningvrij, waardoor de gemeente hierop nauwelijks invloed kan uitoefenen. Voor beeldbepalende panden en MIP-panden geldt dikwijls dat verminking erger is dan afbraak.

NB. Er is een wetswijziging in voorbereiding die regelt dat vergunningvrij bouwen (art. 43 Woningwet) binnen een Beschermd Stadsgezicht vergunningplichtig wordt.

Voor het behoud van beeldkwaliteit wordt naast goede voorlichting onder het motto "beter verbeteren" een bescheiden stimuleringssubsidie ingesteld voor behoud en herstel van karakteristieke beeldonderdelen (oorspronkelijke raamverdeling, glas in lood, dakkapellen, kleurgeving etc.) aan niet beschermde monumenten (BBP/MIP-panden).

■ *Wijziging bestaande subsidiepercentages*

Door het huidige subsidieregime (50% subsidiabele kosten met een max. van 100.000,- voor woonhuizen en f 75.000,-- voor bedrijfspanden) hebben eigenaren van kleine monumenten veel meer profijt van de gemeentelijke subsidiebijdrage dan eigenaren van grote monumenten. En dat, terwijl de restauratie van een groter monument financieel gezien over het algemeen veel lastiger is. Beter voor de monumenten en eerlijker tegenover hun eigenaren is het daarom **het subsidiepercentage van 50% naar 40% van de subsidiabele kosten te verlagen en de subsidieplafonds op te heffen.** Hierdoor ontstaat ook een beter vergelijkbare situatie met eigenaar-bewoners van rijksmonumenten waarvoor de fiscale aftrek van onderhoudskosten in de meeste gevallen in de eerste schijf (38,4%) zal vallen.

■ *Stimulering van onderhoud*

Door het inlopen van de restauratieachterstand zullen inspanningen op het gebied van restaureren in toenemende mate plaats moeten maken voor stimulering van onderhoud. Onderhoud van monumenten kost meer dan onderhoud van andere gebouwen. Voor rijksmonumenten geldt daarom dat onderhoud fiscaal aftrekbaar is.
Het is eerlijk tegenover de eigenaren van gemeentemonumenten hiervoor een qua inhoud vergelijkbare en even stimulerende subsidieregeling voor onderhoud te creëren.

Dit kan door hen de mogelijkheid te bieden ieder jaar van de "beter verbeteren" regeling gebruik te maken, met inachtneming van dezelfde drempel die voor de fiscale aftrek bij rijksmonumenten bestaat (1 19/21 x huurwaardeforfait).

■ *Aanmelding bij Monumentenwacht en/of Centraal Onderhoudsfonds Groningen*

Voor het inzichtelijk maken van de onderhoudsgebreken is het wenselijk dat alle monumenten worden aangemeld bij een stichting die periodiek controles uitvoert of een onderhoudsplan opstelt en de uitvoering en de financiering daarvan regelt. Alhoewel nader onderzoek moet uitmaken hoe een en ander te organiseren is, bestaan hiervoor o.a. de volgende opties:

a. De gemeente stimuleert aanmelding bij de Monumentenwacht door een abonnement voor 50% te subsidiëren.
   De gemeente stelt daarbij als voorwaarde dat zij een afschrift van de rapporten krijgt. Dit heeft twee voordelen:
   1. de onderhoudscontrole is extern geregeld,
   2. bij het achterwege blijven van onderhoud blijkt dit uit de rapporten en vormen deze de titel om in het kader van de Woningwet tot aanschrijving over te gaan.

b. De gemeente stimuleert aanmelding bij het Centraal Onderhoudsfonds Groningen door het opstellen van het onderhoudsplan te subsidieren. Het C.O.G. kan een 10 of 15 jaren onderhoudsplan opstellen en de uitvoering daarvan regelen. Door betaling van een vooraf gecalculeerd vast maandelijks bedrag heeft een eigenaar gedurende de betreffende periode geen omkijken meer naar het onderhoud van zijn onroerend goed. Een aparte periodieke onderhoudscontrole (zoals bedoeld onder a.) kan in dergelijke gevallen uiteraard achterwege blijven.

3.2.6 Een strategischer inzet van financiële middelen (financiële paragraaf)

■ *Inleiding*

Enerzijds is er meer geld nodig om de nieuwe beleidslijn gestalte te geven:
- meer middelen voor het behoud van grote monumentale gebouwen,
- meer middelen voor het behoud van karakteristieke beeldonderdelen van niet-beschermde monumenten,
- meer middelen voor stimulering van onderhoud bij monumenten

Anderzijds is het een realiteit dat door de afbouw van het Stadsvernieuwingsfonds (SVF), de belangrijkste subsidiebron voor monumenten, het totale budget voor monumentenzorg op korte termijn drastisch zal afnemen en over 10 jaar vrijwel tot nul zal zijn gereduceerd.

Omvang middelen SVF-monumenten:
- korte termijn (tot 1997) : f 3,0 mln/jaar, totaal f 9,0 mln
- middell. termijn (1998-2005): f 1,0 mln/jaar, totaal f 7,0 mln
- lange termijn (na 2005) : f 0,--

Omvang middelen BRRM (alleen voor rijksmonumenten) voor zover bekend voorlopig f 0,6 mln/jaar.

NB. zelfs een verdubbeling hiervan in het kader van het Strategisch plan de monumentenzorg, hetgeen overigens niet verwacht wordt, heeft weinig invloed op de aanstormende tekorten.

Om de restauratieproduktie de komende 10 jaar desalniettemin zo goed mogelijk op peil te houden en het uitvoeren van onderhoud te stimuleren, worden fundamentele keuzes gemaakt om de nog beschikbare SVF-middelen zo strategisch mogelijk in te zetten.
Daarnaast wordt een financieel perspectief ontwikkeld voor instandhouding van monumenten in het vermoedelijk subsidieloze tijdperk na 2005.

■ *Uitvoering nieuw beleid*

Gezien de eindigheid van het Stadsvernieuwingsfonds is het belangrijk de nog beschikbare f 16 mln. tot 2005 zo goed mogelijk te besteden en daarnaast een nieuw regime in het leven te roepen, dat restauratie en onderhoud van monumenten ook in het vermoedelijk subsidieloze tijdperk na 2005 stimuleert.

Voorstel voor de verdeling van de nog resterende f. 16 mln. op basis van het nieuwe beleid is:
. f 9 mln. ten behoeve van het "kanjerplan"
. f 2 mln. ten behoeve van "Beter Verbeteren"
. f 1 mln. ten behoeve van onderhoudsregeling GM
. f 1 mln. ten behoeve van kennisverspreiding en voorlichting
. f 1 mln. ten behoeve van aanmelding bij St. Monumentenwacht en/of Onderhoudsfonds
. f 1 mln. ten behoeve van onderzoek en documentatie
. f 1 mln. ten behoeve van probleemgevallen overgangsperiode

In praktijk betekent dit, dat f 8 tot f 10 mln. van de nog beschikbare f 16 mln. voor monumenten in het Stadsvernieuwingsfonds t/m 2005 moet worden omgebogen.

■ *De bezuiniging van f 8 tot f 10 mln. kan worden gerealiseerd door:*

· **Verantwoordelijkheden meer leggen waar zij horen (besparing 1 tot 2 mln.)**
Dit betekent geen extra hoge bijdragen voor de restauratie van gemeentelijke gebouwen, zoals scholen, musea, het stadhuis etc., tenzij onderdeel van het "kanjerplan" (besparing f 1 tot 2 mln.).

· **Eigenaar-bewoners van rijksmonumenten meer gebruik laten maken van de fiscale aftrekmogelijkheden voor onderhoud (= restauratie). In combinatie met gemeentegarantie besparing 2 tot 3 mln.**
Dit nog afgezien van de enorme toename van jonge woonhuismonumenten, die in het huidige subsidieregime onmogelijk meer bediend zouden kunnen worden. Gebruikmaking van fiscale aftrek van onderhoudskosten in combinatie met gemeentegarantie leidt tot een overheidsbijdrage in dezelfde orde grootte als subsidiering via het SV
NB. Eigenaar-bewoners die kunnen aantonen dat ze bij de fiscus onvoldoende kunnen verrekenen, komen alsnog in aanmerking voor een subsidiebijdrage.

· **De subsidiemogelijkheden voor beeldbepalende panden beperken tot de "beter verbeteren" regeling (besparing 2 mln.)**
Een Beeldbepalend pand (BBP) is welhaast een ideaal onroerend goed. De beperkingen die de Monumentenwet en -verordening stellen, zijn er nauwelijks op van toepassing terwijl de huidige subsidiemogelijkheden via het Stadsvernieuwingsfonds in principe gelijk zijn aan die bij rijks- en gemeentemonumenten.

· **Het invoeren van "subsidie op termijn" voor beschermde monumenten (RM,GM) die niet in aanmerking komen voor fiscale aftrek van onderhoudskosten, maar wel aftrekmogelijkheden voor geldleningen hebben (besparing ca. 25% per subsidiegeval)**
"Subsidie op termijn" is een produkt van het Nationaal Restauratie Fonds (NRF), dat bij het Particuliere Woningbeheer reeds als instrument wordt gehanteerd. Het houdt in dat de subsidie (of een deel daarvan) bij verbetering op de bank wordt gezet en pas na oprenting na een x aantal jaren wordt uitbetaald. In de tussenliggende periode moet de eigenaar de subsidie voorfinancieren. De te betalen rente op de daarvoor benodigde lening is fiscaal aftrekbaar. Door deze constructie kan het rendement van subsidie-inleg met ca. 25% worden verhoogd. Nevenvoordeel is dat het nakomen van de onderhoudsverplichting kan worden gekoppeld aan het daadwerkelijk uitbetalen van de subsidie na x jaar.
Deze regeling is bedoeld voor particulier bewoonde gemeentemonumenten en in een aantal gevallen voor rijksmonumenten (als onderhoudskosten niet kunnen worden afgetrokken in verband met de "bronvraag").
Het bestaande contract tussen gemeente en het NRF kan hiervoor op eenvoudige wijze worden uitgebreid.

· **De claim die de Stichting Stadsherstel op het monumentenbudget kan leggen afschaffen (besparing 2 tot 4 mln.).**
Nu het grootste deel van de woonhuismonumenten is gerestaureerd en de particuliere markt het werk van de Stichting overneemt, heeft de stichting Stadsherstel zichzelf min of meer overbodig gemaakt.
Door het veranderen van de subsidieregeling, wordt de gemeentelijke bijdrage aan restauraties door Stadsherstel relatief hoog in vergelijking met door particulieren uitgevoerde restauraties. Dat komt doordat de Stichting niet de financiële voordelen heeft die de meeste particulieren wel hebben: fiscale aftrek onderhoudskosten bij RM, fiscale aftrek geldleningen, geen overhead, etc.

Bezien we daarnaast het slinkende aanbod van slechte panden op de markt, de tegenvallende resultaten van de Stichting gedurende de afgelopen drie jaar en het aantal restauraties dat bij de Stichting op uitvoering wacht, dan moet worden geconcludeerd dat de "aankoop-verbeter-verkoop"-strategie niet meer werkt en moet worden afgebouwd. De bevoorrechte positie van de Stichting (jaarlijkse reservering van 25% van het subsidiebudget, verhoogd subsidiepercentage van 60%) staat in geen verhouding meer tot wat het de gemeenschap oplevert.

Los daarvan, moet het voorgaande, gecombineerd met de bestuurlijke en organisatorische problemen die de geschiedenis van de Stichting kenmerkt, in alle oprechtheid leiden tot de vraag of er voor de Stichting nog een zinvolle toekomst bestaat.

· **Het subsidiebudget voor monumentenzorg op te hogen ten behoeve van de realisatie van het "kanjerplan"**
Dit is minder irreëel dan het klinkt, want met de functies die in "kanjerplanmonumenten" zullen worden ondergebracht zal vaak een gemeenschapsbelang gediend worden. Denk daarbij aan de huisvesting van openbare en semi-openbare instellingen, de wens meer atelierruimte voor kunstenaars te creëren, het huisvesten van asielzoekers, experimentele woonvormen en opvang voor randgroepen van de samenleving etc.

· **Het ten dele verhalen van de kosten van archeologisch en bouwhistorish onderzoek en documentatiewerk op de "veroorzaker" (besparing ca. 0,5 miljoen). Zie 3.2.4.**

■ *Financiële perspectieven voor de monumentenzorg op langere termijn*

Tot slot enkele perspectieven voor de monumentenzorg op de langere termijn, die niet snel genoeg kunnen worden opgestart, omdat ze ook op korte termijn vruchten afwerpen.

· **Gemeentegarantie en aankoopkeuring voor aankoop en restauratie van monumentenpanden (en eventueel ook voor BBP/Mip-panden)**
Voor monumenten geldt bij uitstek dat de herstelkosten (vanwege de hoogte) bij aankoop in beeld moeten komen (aankoopkeuring), om een restauratie realiteit te laten worden.
Daarnaast geldt dat de kosten van restauratie een veelvoud vormen van de onderpandswaarde voor herstel, waardoor geen bank bereid is hiervoor geld te lenen. Gemeentegarantie kan dit probleem oplossen. In combinatie met de fiscale aftrek van onderhoudskosten bij rijksmonumenten (over 10 aanslagjaren uit te spreiden) en de fiscale aftrekbaarheid van geldleningen kan hiermee een aanzienlijke "subsidiestroom" voor instandhouding van vooral woonhuismonumenten worden gecreëerd.
Gemeentegarantie lost in veel gevallen het **financieringsprobleem** op, dat tot nu toe meestal op erg oneconomische wijze door subsidieverlening werd overwonnen (en dat geld waren we dus gewoon kwijt).

Nader onderzoek zal duidelijk moeten maken wat de exacte risico's voor de gemeente zijn, voor welke monumentgroepen zij kan worden ingesteld, of en zo ja tot welke hoogte gemeentegarantie daarbij kan gaan. In eerste instantie zal het NRF worden gevraagd mee te denken om deze constructie verder uit te werken.

· **Het creëren van een gemeentelijk revolverend fonds voor monumenten**
In plaats van subsidie, worden uit dit fonds laagrentende leningen voor restauraties verstrekt ten behoeve van de **financiering** van restauraties. De aflossing van de leningen alsmede de rente worden weer in het fonds gestort, waardoor het fonds groeit en er meer laagrentende leningen kunnen worden verstrekt. Dit is een gemeentelijke variant op het Revolving Fund van het Nationaal Restauratie Fonds.

Door tussen 1995 en 2005 jaarlijks f 1 mln. in een gemeentelijk revolverend monumentenfonds te storten en hieruit laagrentende leningen te verstrekken, kan in 2005 al f 5 mln. aan **extra** kapitaal ten behoeve van laagrentende leningen worden ingezet.
Het inzetbare kapitaal groeit (revolveert) vervolgens tot 2025 met een gemiddeld bedrag van ruim f 2 mln. per jaar (!). In combinatie met gemeentegarantie kan hiermee een behoorlijke restauratie/onderhoud-inspanning in gang gehouden worden.

COLOFON

Uitgave
Gemeente Groningen
Dienst RO/EZ

Tekst
C.J. van Haaften

Omslag
M. Heikens

Fotoverantwoording
G. Tel, Groningen
R. Overbeek
Aerophoto Eelde
Gemeentearchief Groningen
Gemeente Groningen
Groninger Monumentenwacht
Archeologie foto
M7M foto

Opmaak
Dienst RO/EZ
Afdeling DIV-Tekstverwerking

Reproduktie
RCG

Foto omslag achterzijde
Stuc decoraties in hal woonhuis,
H.W. Mesdagplein 16